

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΓΡΑΦΗΜΑΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 33ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 226 • ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2010 • ΝΙΣΑΝ - ΙΓΙΑΡ 5770

Το κρυφό μίσος

Της ΤΕΤΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ. Με αφορμή την Ημέρα Μνήμης των Θυμάτων του Ολοκαυτώματος (27 Ιανουαρίου) και ενώ ακόμη δεν έχουν διαλυθεί τα αποκαΐδια από τον διπλό εμπρησμό (5 και 16 Ιανουαρίου) στην ιστορική Συναγωγή «Ετς Χαΐμ» των Χανίων. Αυτή η πρόσφατη βίαιη αντισιμιτική πράξη προστίθεται στον θλιβερό κατάλογο με πολλές άλλες, οι οποίες σημειώθηκαν το 2009 σε εννέα πόλεις στην Ελλάδα.

ΤΙΣ ΒΙΑΙΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΥ, δυστυχώς, τις «συναντάμε» παντού στον κόσμο. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα (περιορίζομαι στο πολύ πρόσφατο παρελθόν) σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες έχουν συμβεί και ακόμη χειρότερα από ό,τι συνέβη στα Χανιά. Αλλά -υπάρχει ένα μεγάλο αλλά που έχει εξαιρετική σημασία και κάνει τη διαφορά. Τα αντισιμιτικά επεισόδια, όποτε ξεσπούν, αλλού στην Ευρώπη -λόγου χάριν, στη Γαλλία, στην Ολλανδία, στη Μεγάλη Βρετανία- καταδικάζονται ευθύς αμέσως και απερίφραστα από την Πολιτεία, τον πολιτικό κόσμο, την κοινωνία, τα μέσα ενημέρωσης.

ΔΕΝ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ ΤΟ ΙΔΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. Απεναντίας. Εδώ οι εκδηλώσεις αντισιμιτικής βίας αντιμετωπίζονται ουσιαστικά με σιωπή και αδιαφορία. Αυτός είναι ο κανόνας ως προς τη στάση που έχουν ο πολιτικός κόσμος, η κοινωνία, αλλά και τα μέσα ενημέρωσης. Το 2009 το Εβραϊκό Νεκροταφείο Ιωαννίνων βεβηλώθηκε όχι μία, όχι δύο, όχι τρεις, αλλά τέσσερις φορές. Επαναλαμβάνω, τέσσερις. Οι δράστες μένουν πάντα άγνωστοι. Κατέστρεψαν και σύλησαν τάφους. Έκαναν και άλλα φρικτά, αλλά δεν θα μπω σε μακάβριες λεπτομέρειες.

ΠΟΙΟΣ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΕ ΕΠΙΣΗΜΩΣ όχι με λόγια στους διαδρόμους, την τετραπλή βεβήλωση του Εβραϊκού Νεκροταφείου Ιωαννίνων; Εξ όσων γνωρίζω, ούτε ο νομάρχης, ούτε ο δήμαρχος, ούτε ο μητροπολίτης, ούτε και η Πολιτεία. Όσο για τα μέσα ενημέρωσης; Δεν έδειξαν ενδιαφέρον. Γενικώς, δεν κουνήθηκε φύλλο, εκτός από την αξιοπρόσεκτη δημόσια διαμαρτυρία της «Ομάδας Πολιτών».

ΑΣ ΑΝΑΡΩΤΗΘΟΥΜΕ: έξω από τα Ιωάννινα, πόσο γνωστή είναι αυτή η ανοίκεια πράξη; Στη Γαλλία, μια τέτοια αντισιμιτική ενέργεια θα γινόταν πρωτοσέλιδο στον Τύπο. Θα την καταδίκασαν όχι απλώς οι τοπικές Αρχές, αλλά ο Πρωθυπουργός και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας.

ΟΥΤΕ ΜΙΑ ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΠΛΑΚΑ. Τίποτα απολύτως. Τίποτα που να αναφέρει και να θυμίζει ότι στον χώρο ακριβώς στον οποίο βρίσκεται το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ήταν μέχρι το 1942 το Εβραϊκό Νεκροταφείο (ένα από τα αρχαιότερα στην Ευρώπη μαζί με αυτά των Ιωαννίνων). Το κατέστρεψαν οι ναζί (1942). Στα ερείπιά του χτίστηκε το πανεπιστήμιο. Ούτε μία μαρμαρίνη πλάκα, λοιπόν, δεν έχει τοποθετηθεί -ακόμη και σήμερα. Κι ας το έχει επανειλημμένως ζητήσει η Ισραηλιτική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Συνειδητή άρνηση της Μνήμης;

ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, όταν ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ζούσαν 56.500 Εβραίοι. Οι 47.000 οδηγήθηκαν στο Άουσβιτς και σε άλλα στρατόπεδα εξόντωσης. Ελάχιστοι επέστρεψαν, περίπου 1.500. Από όλες τις εβραϊκές κοινότητες της Ευρώπης -αναλογικά με τον πληθυσμό τους- η

Συνέχεια στη σελ. 16

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χανιά 1920. Ο Αρχιραββίνος Αβραάμ Εβλαγών στη Συναγωγή Μπεθ Σαλώμ.

Όμηρος και Βίβλος

Από το βιβλίο του Cyrus H. Gordon (μετάφραση: Δανιήλ Ι. Ιακώβ και Θεοδ. Πολύχρου) με τον παραπάνω τίτλο (Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1990) παραλαμβάνουμε μερικές χαρακτηριστικές σελίδες μέσα από τις οποίες αποδεικνύονται οι στενές λογοτεχνικές -εκτός των άλλων- σχέσεις μεταξύ των λαών της Ανατολικής Μεσογείου στα ελληνιστικά χρόνια. Όπως σημειώνεται στην εισαγωγή στο παρόν βιβλίο παρουσιάζεται η αλληλεγγύη, η αλληλεπίδραση και τα κοινά σημεία μεταξύ του αρχαίου ελληνικού και εβραϊκού πολιτισμού.

Η συνάντηση πολλών λαών στην Ανατολή κατά τη διάρκεια της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. μετέτρεψε την Ανατολική Μεσόγειο σε εστιακό σημείο της παγκόσμιας ιστορίας και δημιούργησε τη σύνθεση που γέννησε τον δυτικό πολιτισμό. Οι λαοί που ήρθαν σε επαφή ήταν ποικίλοι. Μερικοί συνεισέφεραν στην κληρονομιά της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου. Στο κέντρο βρίσκονταν οι Κρήτες της μινωικής εποχής, οι οποίοι πρόσφεραν ερεθίσματα στους λιγότερο ανεπτυγμένους γείτονές τους, όπως ήταν οι Έλληνες και οι Εβραίοι, ώστε και αυτοί να δημιουργήσουν τους δικούς τους πολιτισμούς.

Η γεωγραφία και η αρχαιολογία από καιρό έχουν δείξει ότι οι αρχαίοι Έλληνες και οι Εβραίοι άρχισαν την ιστορική τους πορεία σε διαφορετικά αλλά συγγενικά τμήματα της ανατολικής Μεσογείου. Τολμηροί ερευνητές κατά καιρούς υποστήριξαν τη συγγένεια της πρώιμης Ελλάδας και της αρχαίας Εγγύς Ανατολής. Τώρα η Ουγκαρίτ προσφέρει επιτέλους τον λογοτεχνικό σύνδεσμο ανάμεσα στο Ισραήλ και την Ελλάδα.

Από δω και πέρα δεν επιτρέπεται πλέον να πιστεύουμε ότι η αρχαία Ελλάδα είναι το ερμητικά κλειστό θαύμα του Ολύμπου, ούτε ότι το Ισραήλ είναι το αεροστεγώς κλειστό θαύμα του όρους Σινά. Μάλλον πρέπει να αντιμετωπίσουμε τον αρχαίο ελληνικό και τον εβραϊκό πολιτισμό ως παράλληλες δομές που χτίστηκαν πάνω στο ίδιο ανατολικομεσογειακό θεμέλιο.

Πράγματι, η φυσιολογική διαφορά ανάμεσα σε δύο έθνη μέσα σε ένα διεθνές πλαίσιο μπορεί να τροποποιήσει δραστικά τις εκφάνσεις που ανάγονται σε κοινή κληρονομιά. Οι ιστορικές σχέσεις ανάμεσα στο Ισραήλ και τη Μεσοποταμία¹ είναι απολύτως εξακριβωμένες. Υπάρχουν όμως πολιτισμοί λιγότερο όμοιοι από ό,τι ο εβραϊκός και ο ασσυριακός; Κανένας μελετητής δεν αμφισβητεί τις στενές σχέσεις ανάμεσα στην Ουγκαρίτ και τη Βίβλο· και όμως η ατμόσφαιρά τους ανήκει σε δύο διαφορετικούς κόσμους. Ούτε πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας μόνο τις εθνικές διαφορές, γιατί και οι προσωπικές διαφορές ενδέχεται να είναι τεράστιες. Ο Όμηρος και ο Ησίοδος είναι οι αρχηγέτες του αρχαίου ελληνικού έπους, αλλά, παρά την κοινή γλώσσα και μέτρο, θα ήταν δύσκολο να φανταστούμε δύο ποιήματα τόσο ανόμοια όσο η *Ιλιάδα* και τα *Έργα και ημέρες*. Ο Ιεζεκιήλ και ο Δεύτερο-Ησαΐας είναι Εβραίοι προφήτες που ως προς τον χρόνο και τον τόπο δεν απέχουν πολύ μεταξύ τους· και όμως οι αποκλίνουσες προσωπικότητές τους έδωσαν τελείως διαφορετικό πνεύμα στα βιβλία τους. Οι σχέσεις, επομένως, δεν αναιρούνται εξαιτίας της ύπαρξης διαφορών ούτε, πολύ περισσότερο, αποδεικνύονται από συμπτωματικές και σποραδικές ομοιότητες.

Με την πάροδο του χρόνου μια διεθνής κληρονομιά διηθείται από διαφορετικά εθνικά περιβάλλοντα και στη συνέχεια ανασυντίθεται από συγκεκριμένους συγγραφείς. Οι

ποικίλες απηχήσεις αυτής της διεθνούς κληρονομιάς μπορεί να είναι σε τέτοιο βαθμό μεταμορφωμένες ώστε ο μέσος παρατηρητής να μην είναι σε θέση να αναγνωρίσει τον κοινό παρονομαστή. Αυτό συνέβη και με την αρχαία ελληνική και την εβραϊκή λογοτεχνία, που θεωρούνται από τους αφοσιωμένους ειδικούς μελετητές τους «το θαύμα της Σιών» και «το θαύμα της Αθήνας» αντιστοίχως, ενώ στην πραγματικότητα οι λογοτεχνίες (και κατά συνέπεια οι πολιτισμοί στο σύνολό τους) των αρχαίων Ελλήνων και των Εβραίων είναι δομές παράλληλες, χτισμένες πάνω σε κοινό ανατολικομεσογειακό θεμέλιο.

Η μινωική² επίδραση πάνω στην Ελλάδα είναι τόσο καλά μαρτυρημένη ώστε η υπογράμμισή της να καταντά κοινοτοπία. Η μινωική παρουσία στην Αίγυπτο και σε ολόκληρη τη συρο-παλαιστινιακή ακτή είναι γνωστή σε όλους τους αρχαιολόγους της ανατολικής Μεσογείου που ασχολούνται με συγκριτικά προβλήματα της περιοχής. Επιπλέον, οι συνέπειες αυτού του γεγονότος (μαζί με το νέο υλικό από την Ουγκαρίτ) για το ομηρικό πρόβλημα δεν ξέφυγαν από την προσοχή μελετητών όπως η H. L. Lorimer (*Homer and the Monuments*, Λονδίνο 1950). Είναι, ωστόσο, περιεργο ότι ακόμη και η Lorimer χρησιμοποιεί αποκλειστικά αρχαιολογικό υλικό από την Ουγκαρίτ, χωρίς έστω και μια παραπομπή σε κάποιο χωρίο από το ουγκαριτικό έπος. Είναι όμως εύλογο ότι, αν τα υλικά αντικείμενα της Ουγκαρίτ έχουν κάποια σχέση με τα ομηρικά έπη, το ουγκαριτικό έπος θα έπρεπε να έχει ακόμη πιο στενή σχέση με αυτά. Είναι βασική αρχή το εκάστοτε υλικό να συγκρίνεται με το όμοιό του: το αρχαιολογικό με το αρχαιολογικό, το λογοτεχνικό με το λογοτεχνικό. Αυτό όμως δεν έχει γίνει ως τώρα παρά μόνο σποραδικά.³

Εκτός από την ποικιλία των τεκμηρίων (αυτά μπορεί να είναι γλωσσικά, φιλολογικά, καλλιτεχνικά, αρχαιολογικά, κοινωνιολογικά κ.λπ.), πρέπει να προσδιορίσουμε τις επαφές τοπικά και χρονικά, αν ενδιαφερόμαστε τα παράλληλα να έχουν κάποια οργανική σχέση μεταξύ τους. Στην Αίγυπτο της 18ης δυναστείας Κρήτες απεικονίζονται σε τοιχογραφίες να φέρνουν δώρα από την πατρίδα τους. Κατά την 20ή δυναστεία ο Ραμσής ο Γ' έπρεπε να σώσει την Αίγυπτο αποκρούοντας επίθεση μεσογειακών

πληθυσμών — ανάμεσά τους υπήρχαν και Έλληνες αφομοιωμένοι από τον μινωικό πολιτισμό, όπως οι Φιλισταίοι. Στο μεταξύ υπήρχε στην Ουγκαρίτ μια μινωική αποικία, γεγονός που αποδεικνύεται από τα μινωικά αντικείμενα που βρέθηκαν εκεί και από την παρουσία ενός κρητικού θεού προστάτη των τεχνών στο ουγκαριτικό πάνθεον.⁴ Η ανωτερότητα των Φοινίκων σε σύγκριση με τους συγγενείς τους Σημίτες της συριακής ενδοχώρας, ανωτερότητα που παρατηρείται στην τέχνη και τη ναυτιλία, πρέπει να αποδοθεί, σε μεγάλο βαθμό, στην επίδραση των πληθυσμών της Ανατολικής Μεσογείου (κυρίως των μινωικής προέλευσης Κρητών), οι οποίοι έφτασαν στη Φοινίκη με πλοία κατά τη διάρκεια της δεύτερης χιλιετίας. Ο R.A.S. Macalister⁵ ορθά έκανε αυτή την επισήμανση και παράλληλα τόνισε την αποφασιστική επίδραση των Φιλισταίων στη διαμόρφωση του πολιτισμού της βιβλικής Παλαιστίνης.⁶ Κατά την πατριαρχική περίοδο, οι Φιλισταίοι ήταν λαός ειρηνικός που ζούσε στις πόλεις Γέραρα και Βηρσαβέε. Αργότερα έγιναν καινούριες επιδρομές από περισσότερο αμιγείς Έλληνες και φιλοπόλεμους Φιλισταίους (περίπου στα χρόνια του Ραμσή του Γ' με επίκεντρο την Πεντάπολη), οι οποίοι υποδούλωσαν τους Εβραίους από την εποχή των Κριτών ως τα χρόνια των νικών του Δαβίδ. Η ανάδυση των Εβραίων από την αφάνεια και ο μετασχηματισμός των φυλών τους σε έθνος και αυτοκρατορία ήταν η αντίδρασή τους στην πρόκληση των Φιλισταίων. Οι Φιλισταίοι, οι οποίοι είχαν μεταναστεύσει από την καρδιά της Ανατολικής Μεσογείου, ήταν ο κύριος φορέας της πολιτισμικής επίδρασης που ασκήθηκε πάνω στο Ισραήλ στα χρόνια της διαμόρφωσής του. Η ηγεσία των Αχαιών που πολιορκούσαν το Ίλιο προερχόταν από τα μυκηναϊκά κέντρα της Πελοποννήσου, και στους συμμάχους τους περιλαμβανόταν ένα αρκετά μεγάλο εκστρατευτικό σώμα από την ίδια την Κρήτη. Τα συμπεράσματα, επομένως, αυτής της μονογραφίας θα ήταν μια εύλογη υπόθεση σχετικά με την Ανατολική Μεσόγειο κατά την εποχή Αμάρνα.⁷

Λογοτεχνία της ανατολικής Μεσογείου ενδέχεται να συναντήσουμε σε οποιοδήποτε νησί ή παράλια χώρα ολόκληρης της περιοχής κατά τη διάρκεια των αιώνων που μας ενδιαφέρουν. Τους εκπροσώπους της τους γνωρίζουμε τώρα από την Αίγυπτο (όψιμες αιγυπτιακές ιστορίες)⁸ από τη Χαναάν (ουγκαριτική⁹

και εβραϊκή λογοτεχνία), από την Ανατολία (χεττιτική λογοτεχνία¹⁰ και ιστοριογραφία), και από την Ελλάδα (αρχίζοντας με τον Όμηρο και τον Ησίοδο). Προς το παρόν είναι αδύνατο να γίνει εκτεταμένη χρήση του υλικού της Γραμμικής Β' γιατί όλα τα κείμενά της έχουν οικονομικό και διοικητικό περιεχόμενο. Η ανακάλυψη όμως μινωικών λογοτεχνικών κειμένων σε πήλινες πινακίδες είναι απλώς ζήτημα χρόνου. Η επίδραση του βαβυλωνιακού τρόπου γραφής ήταν τόσο ισχυρή κατά την εποχή Αμάρνα ώστε είναι αδύνατο να μην έχει αφήσει καθόλου λογοτεχνικά κείμενα στην Ανατολική Μεσόγειο. Μόλις το 1929 βρέθηκαν τέτοια κείμενα στη Χαναάν (Ουγκαρίτ). Στο μεταξύ ας μην ξεχνούμε ότι μόνο ένα ποσοστό από τις πολλές πόλεις της Κρήτης¹¹ έχει ανασκαφεί.

Μερικοί αναγνώστες θα παρατηρήσουν ίσως ότι η «υψηλή κριτική» της Βίβλου και του Ομήρου θα απαιτούσε μεγαλύτερη προσοχή από όση της αφιερώνουμε στην παρούσα μελέτη. Είναι όμως σκόπιμο να θυμίσουμε ότι η «υψηλή κριτική» είναι κληροδότημα μιας εποχής που προηγήθηκε από τις αρχαιολογικές και επιγραφικές ανακαλύψεις. Οι επιπτώσεις της εποχής αυτών των ανακαλύψεων δεν έχουν γίνει ακόμη επαρκώς αισθητές στους φιλολογικούς κύκλους, πράγμα που οφείλεται εν μέρει στις βαθιές ρίζες της φιλολογικής παράδοσης και εν μέρει στην εξειδίκευση που διαχωρίζει τον φιλόλογο από τον αρχαιολόγο. Κανείς απροκατάληπτος μελετητής δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι συνθέσεις όπως η *Ιλιάδα* και η *Γένεση* δηλώνουν, ό,τι ακριβώς και η λέξη «σύνθεση». Όπως όλα τα δημιουργήματα, δεν προέκυψαν εκ του μηδενός. Ένα αριστούργημα όπως η *Ιλιάδα* μπορεί να είναι μόνο η κορύφωση μιας μακρόχρονης και πλούσιας παράδοσης. Ο ποιητής της ήταν κληρονόμος ενός πλουσίου επικού θεματολογίου, από το οποίο μπορούσε να επιλέξει, το οποίο μπορούσε να επαυξήσει και το οποίο μπορούσε να τροποποιήσει έτσι ώστε να δημιουργήσει ένα ολοκληρωμένο αριστούργημα, που παραμένει αξεπέραστο στην παγκόσμια επική ποίηση. Το να αποσπάσει κανείς τούτο το επεισόδιο ή εκείνο το τεκμήριο¹² και να το αποδώσει σε μια πρώιμη ή όψιμη χρονολόγηση είναι μια αυθαίρετη και διόλου διαφωτιστική μέθοδος, τη

στιγμή μάλιστα που μπορούμε να ξαναμελετήσουμε ουσιαστικότερα τους κλασικούς με βάση τις πηγές που ανακαλύφθηκαν πρόσφατα.

Το στρώμα «Ρ» της *Πεντατεύχου* αποδίδεται γενικά στην περίοδο του Δευτέρου Ναού (περίπου 5ος αι π.Χ.). Κείμενα όμως που ανακαλύφθηκαν πρόσφατα δείχνουν ότι μεγάλο τμήμα του υλικού που αποδίδεται στο στρώμα «Ρ» είναι πολύ πρώιμο, ενδεχομένως μάλιστα και προ-Μωσαϊκό.¹³ Γι' αυτό ο διακεκριμένος και αιρετικός οπαδός της «υψηλής κριτικής» Ezekiel Kaufmann θεωρεί το «Ρ» πρωιμότερο και όχι οψιμότερο στρώμα της *Πεντατεύχου*, πρωιμότερο, πάντως, από το στρώμα «D». Η αντιμετώπιση της απόδοσης υποθετικών χρονολογήσεων σε υποθετικά στρώματα ως «Ιστορικής πραγματικότητας»¹⁴ είναι εσφαλμένη και δεν πρέπει να μας εξαπατά. Είτε διαμορφώνει κανείς ένα σύστημα με βάση την «ορθόδοξη» «υψηλή κριτική» του Wellhausen είτε την «αιρετική» του Kaufmann, η διαφορά από μεθοδολογική άποψη είναι μικρή.

Σημείωση «Χρονικών»

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω σημειώνεται ότι στο τεύχος 219 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2009) του περιοδικού μας είχε δημοσιευθεί κείμενο του **Άγγελου Τερζάκη** με τίτλο «*Βαθεία Προϊστορία*». Στο άρθρο αυτό, μεταξύ άλλων, ο Τερζάκης σημειώνει το 1967:

«Ένας ελληνιστής της μεσοπολεμικής εποχής, διάσημος για τις εργασίες του γύρω στον Όμηρο, ο Βικτόρ Μπεράρ, είχε κιόλας, με μέθοδο καθαρά επιστημονική, αν και με ανεπαρκή στοιχεία, εξιχνιάσει τις σχέσεις των Ελλήνων με τους Σημίτες. Στην εποχή του δεν είχαν ακόμα έρθει σε φως οι σπουδαίες ανακαλύψεις της Ανατολής και του Αιγαίου. Ο Μπεράρ δεν γνώρισε τ' αποκρυπτογραφημένα σήμερα κείμενα της Ουγκαρίτ, που μας αποκαλύπτουν την επική λογοτεχνία των Χαναανίων στην εποχή του χαλκού. Μ' αυτά τα κείμενα ανεβαίνουμε σε πηγές πανάρχαιες, κοινές για τον Όμηρο και για τη Βίβλο.

Η επικοινωνία των αρχαίων μεσογειακών λαών φαίνεται πως ήταν και παλαιότερη και στενότερη από όσο το υποθέτουμε. Ο μετέπειτα ευρωπαϊκός πολιτισμός έχει αφετηρία εντελώς σύνθετη».

Η Ουγκαρίτ,¹⁵ χτισμένη στα τέλη της τρίτης χιλι-

ετηρίδας π.Χ., καταστράφηκε κατά την εισβολή των «λαών της θάλασσας» γύρω στο 1200. Οι κάτοικοι της σκόρπισαν και τ' όνομά της σβήστηκε από τη μνήμη των ανθρώπων. Τα ευρήματα όμως που έχουν γίνει τώρα στην παλαιά τοποθεσία της, πλουσιότατα, μας δείχνουν τι ήταν ο πολιτισμός των Φοινίκων στη μέση και τη νεώτερη εποχή του χαλκού (21ος -16ος και 16ος-13ος αιώνες). Δεν υπήρχαν τότε ακόμα τα βασίλεια του Ισραήλ και του Ιούδα, μήτε η Ιωνία, που θα γεννήσει τον Όμηρο.

Βρισκόμαστε καταμεσής σ' έναν κόσμο που έχει στενότατη επαφή με τη μυκηναϊκή Ελλάδα και τη Μινωική Κρήτη. Από την αυγή κιόλας της εποχής του χαλκού, στη γη Χαναάν γράφονται κείμενα επικά, που θ' αποκαλυφθούν μόλις τώρα. Τα ονόματα των ηρώων τους, οι πολιτείες, οι φυλές που αναφέρονται σ' αυτά, είναι τα ίδια που θα συναντήσουμε αργότερα στη Βίβλο».

Υποσημειώσεις:

1. Ως παραδείγματα μπορούμε να σημειώσουμε: (α) στη *Γένηση* ο Αβραάμ προέρχεται από την Ούρ, μέσω Χαρράν. (β) Οι εβραϊκές και μεσοποταμιακές ιστορίες για τον κατακλυσμό συμπίπτουν στις λεπτομέρειές τους. (γ) Οι έμποροι της Μεσοποταμίας εισήγαγαν τον νόμο τους ως πρότυπο για τη συγγραφή συμβολαίων στη Χαναάν. Έτσι, στην Ουγκαρίτ τα συμβόλαια είναι γραμμένα, κατά κανόνα, στη βαβυλωνιακή.

2. Βλ. π.χ. R. Hamann, *Griechische Kunst*, Μόναχο 1949, σσ. 35-56, όπου η μινωική και η μυκηναϊκή τέχνη θεωρούνται το υπόβαθρο για τις επόμενες περιόδους της αρχαίας ελληνικής τέχνης.

3. Η καλύτερη συζήτηση των παραλλήλων πριν από την αξιοποίηση της Ουγκαρίτ είναι του W. Baumgartner. «Israelitisch-griechische Sagenbeziehungen», *Schweiz Archiv f. Volkskunde* 4, 1944, σσ. 1-29.

4. Για τις μαρτυρίες πριν από την αξιοποίηση της Ουγκαρίτ βλ. E. Meyer, *Geschichte des Altertums*, 2η έκδοση. Στουτγάρδη -Βερολίνο, II I, 1928, σσ. 162-220. Όλες οι ουγκαριτικές πηγές μπορούν να εντοπιστούν εύκολα στο Γλωσσάριο του βιβλίου μου *Ugaritic Manual*, Ρώμη 1955.

5. *The Philistines: Their History and Civilization*, Λονδίνο 1914.

6. Αυτό που συνέβη αντανακλάται στο όνομα «Παλαιστίνη=Φιλισταία». Ωστόσο, πρέπει να επαναλάβουμε ότι οι πολιτισμικές επιδράσεις ανάμεσα στη Χαναάν και την Κρήτη δεν ήταν μονόπλευρες. Έτσι, η φοινικική επιρροή στην Κρήτη ίσως αντανακλάται στην *Ιλιάδα* (Ξ 321-2), όπου ο Δίας αναφέρει την κόρη του ξακουστού Φοίνικα, η οποία του γέννησε τον Μίνωα.

7. Αυτή η γενική χρονολογία αφορά την περίοδο που

περιγράφεται στην πρώιμη ελληνική και εβραϊκή λογοτεχνία, και όχι τις μεταγενέστερες περιόδους. Όταν οι πηγές μας προσέλαβαν τη γνωστή σε μας μορφή. Ότι ένα μεγάλο μέρος του αρχαίου ελληνικού και εβραϊκού υλικού ανάγεται στην εποχή Αμάρνα αποδεικνύεται από τα παράλληλα της Ουγκαρίτ που επισημαίνονται στις επόμενες σελίδες.

8. Βλ. G. Lefebvre, *Romans et contes égyptiens de l'époque pharaonique*. Παρίσι 1949.

9. Βλ. το βιβλίο μου *Ugaritic Literature*, Ρώμη 1949.

10. Πρβ. A. Lesky, "Hethitische Texte und griechischer Mythos" *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften* 1950, αρ. 9, σσ. 137-159.

11. Η Οδύσεια (α 174) αναφέρει 90 πόλεις της Κρήτης. Όσο συμβατικός και αν είναι ο αριθμός αυτός, είναι ενδιαφέρον το παράλληλο των 90 πόλεων που κυριέψαε ο Βάαλ (Ug. 51: VII, 12).

12. Ο W. J. Woodhouse, *The Composition of Homer's Odyssey*, Οξφόρδη 1930, συνεχίζει την παράδοση του T. V. Allen, *Homer: The Origin and the Transmission*, Οξφόρδη 1924, και επιτίθεται κατά της συμβατικής «υψηλής κριτικής» του Ομήρου. Τα λεγόμενα από τον Woodhouse (σ. 240) σχετικά με τις ομηρικές εκφράσεις ισχύουν, τηρουμένων των αναλογιών, και για το περιεχόμενο του Ομήρου σε άλλα επίπεδα: «Οι λέξεις, οι φράσεις και οι διατυπώσεις, έχουν χρησιμοποιηθεί χιλιάδες φορές, και όμως, ο ποιητής μολονότι επαναλαμβάνεται, είναι απολύτως εύστοχος, και οι στίχοι του μοιάζουν να έχουν επινοηθεί ακριβώς γι' αυτό το χωρίο και ακριβώς γι' αυτή την περίπτωση».

13. Περιπτώσεις σχετικές είναι τα στοιχεία της ιστορίας κατακλυσμού, τα οποία ανάγονται σε παλιές μεσοποταμιακές πηγές π.χ. τα καλάμια (εβραϊκά qānīm, όχι qinnīm) στη *Γέν.* 6, 14, όπου γίνεται λόγος για την κατασκευή της κιβωτού (πρβ. *Introduction to Old Testament Times*, σ. 38 σημ. 31).

14. Ο O. Eissfeldt ("Recht und Grenze archäologischer Betrachtung des Alten Testaments", *Orientalistische Literaturzeitung* 49, 1954, σσ. 101-108), ενώ υπερασπίζεται την «ιστορική-κριτική επιστημονική μέθοδο» (σ. 108), παραδέχεται την ανάγκη της αναθεώρησής της εν όψει της διόγκωσης του σώματος των πληροφοριών μας.

15. **Ουγκαρίτ (Ougarit ή Ugarit)**, αρχαία πόλη στις ακτές της Συρίας, στο ύψωμα της Ρας Σαμρά, 6 χιλ. Β. της Λατάκιας. Υπήρξε σημαντικό πολιτιστικό κι εμπορικό κέντρο κατά τη 2^η π.Χ. χιλιετία, ενώ τον 14^ο και τον 13^ο αιώνα π.Χ. ήταν φόρου υποτελής στους Χετταίους. Καταστράφηκε στις αρχές του 12^{ου} π.Χ. από τους Λαούς της Θάλασσας. Ανασκαφές έφεραν στο φως εκτός των οικοδομικών στοιχείων αρχαία πινακίδων από τα οποία μαρτυρείται η αλφαβητική ουγκαριτική γραφή. Τα ευρήματα μαρτυρούν την ύπαρξη ιδιαίτερου πολιτισμού και στις σχέσεις της πόλης με τον αιγαιακό κόσμο (με τη Μινωική Κρήτη, την Κύπρο και ιδιαίτερα τον μυκηναϊκό κόσμο).

Η εβραϊκή παρουσία στην Πάτρα

Του Δ. Σ. ΑΒΡΑΜΙΔΗ

Στην Πάτρα υπήρχε πάντοτε Εβραϊκή Κοινότητα, που άλλοτε άκμαζε και άλλοτε παρήκμαζε. Τι μας λέει η ιστορική περιπλάνηση; Ότι υπήρξε κάποτε μια Πάτρα 10.000 κατοίκων στην οποία υπήρχαν τέσσερις Συναγωγές. Ότι στην Πάτρα υπήρξε γκέτο, εβραϊκό νεκροταφείο, συνοικία με εβραϊκά καταστήματα και πως μια πύλη του κάστρου κάποτε αποκαλούνταν **Εβραϊκή**. Και μάλιστα αυτή η παρουσία επιβιώνει μέχρι σήμερα σε τοπωνύμια, όπως με τη συνοικία που λέγεται **Εβραιομνήματα**.

Προβλήματα οφειλόμενα σε θρησκευτικές διαφορές υπήρχαν κατά καιρούς μεταξύ Χριστιανών και Εβραϊκής Κοινότητας και ανταγωνισμοί που ξεκινούσαν από εμπορικά συμφέροντα. Ωστόσο η

σημερινή περιδιάβαση μας οδηγεί σε ένα παρατεταμένο παρελθόν μιας πολυεθνικής Πάτρας. Και σήμερα, με την εκ των υστέρων γνώση, ξέρουμε πολύ καλά ότι η συνύπαρξη πολλών εθνοτήτων είναι πλούτος για μια κοινωνία.

Είναι γεγονός ότι τα σημάδια από την παρουσία των Εβραίων είναι πενιχρά στη σημερινή Πάτρα. Και όμως ήταν μόλις στο 1980 που κατεδαφίστηκε η Συναγωγή της οδού Παντανάσσης.

(Άρθρα για την Ισραηλιτική Κοινότητα Πάτρας έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό **Χρονικά** στο τεύχος 22/σελ. 3, 43/5, 49/13, 63, 68/45, 117/15, 122/22, 142/18, 150/3, 167/18, 176/12 και 196/24).

Εβραιομαχαλάς ή Τσιφούτ-Μαχαλάς

Στα βορειοανατολικά του κάστρου, στην περιοχή της σημερινής Αρόης, βρισκόταν η εβραϊκή συνοικία, γνωστή και ως Εβραιομαχαλάς ή Τσιφούτ Μαχαλάς της Πάτρας. Στα Μαγουλιανίτικα, κοντά στην εβραϊκή συνοικία, βρισκόταν και το παλιό εβραϊκό νεκροταφείο. Το τοπωνύμιο «Εβραιομνήματα» διασώζεται στην περιοχή ως τις μέρες μας. Ο περιορισμός της Ισραηλιτικής Κοινότητας Πατρών, όπως άλλωστε και της γειτονικής Ναυπάκτου, σε γκέτο, ήταν πιθανόν επιλογή των ίδιων των Ιουδαίων, που οφειλόταν σε λόγους οργάνωσης και αλληλοβοήθειας. Στο Τσιβδί, παραλιακή συνοικία κοντά στο λιμάνι, ανάμεσα στο ναό του Αγίου Ανδρέα και τη σημερινή οδό Γούναρη, υπήρχαν τα μαγαζιά των Εβραίων μεταπρατών. Από το παλιό εβραϊκό νεκροταφείο των Πατρών, που όπως φαίνεται είχε διαπιστωμένες χρήσεις, μία προγενέστερη και μία μεταγενέστερη, προέρχονται οι τριάντα εβραϊκές ταφικές επιγραφές που δημοσίευσε και σχολίασε ο καθηγητής Steven Bowman. Η πιο πρώιμη από αυτές χρονολογείται στα μέσα του 16ου αιώνα.

Το περισσότερο υλικό του εβραϊκού νεκροταφείου, όπως άλλωστε και το υπόλοιπο αρχαίο υλικό της πόλης, χρησιμοποιήθηκε στη ραγδαία ανοικοδόμηση της Πάτρας, που τον 19ο αιώνα μεταμορφώθηκε από φτωχή και βρώμικη τουρκόπολη σε σημαντικό αστικό και οικονομικό κέντρο του ελλαδικού χώρου,

με αξιοζήλευτη κοινωνική οργάνωση και υψηλό επίπεδο πολιτιστικής ζωής. Η πιο γοητευτική περίοδος της νεότερης Πάτρας, η λεγόμενη «Belle Epoque», με τα νεοκλασικά κτίρια, τις κομψές επαύλεις, τα δημόσια και εκκλησιαστικά οικοδομήματα, την κοσμοπολίτικη νοοτροπία της αστικής τάξης, τους χορούς και τις παραστάσεις μελοδράματος, υπήρξε ολέθρια για το παλαιοχριστιανικό και μεσαιωνικό παρελθόν της πόλης, γιατί κυρίως κατέστρεψε αυτά τα στρώματα και χάθηκαν έτσι πολύτιμα στοιχεία για την ιστορική τοπογραφία της.

Πληροφορίες για τους Εβραίους των Πατρών, από την πρωτοβυζαντινή περίοδο ως τις μέρες μας, παρέχουν οι ταφικές επιγραφές, τα περιηγητικά κείμενα, τα δικαιοπρακτικά έγγραφα (αγοραπωλησίες, διαθήκες κ.ά.), τα βραχέα χρονικά, τα έγγραφα των ενετικών, γαλλικών, αγγλικών και γερμανικών αρχείων.

Η ιδιότητα του ρωμαίου πολίτη κατά την περίοδο της Ρωμαιοκρατίας προστάτευε τους Εβραίους από κάθε δίωξη οφειλόμενη σε θρησκευτικούς κυρίως λόγους. Οι συνθήκες σχετικής ηρεμίας και ασφάλειας που επικρατούσαν κατά την εποχή αυτή ευνόησαν —μέσα στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο— την εγκατάσταση εβραϊκού στοιχείου στον ελλαδικό χώρο γενικά και στην Πελοπόννησο ειδικότερα. Η πιο σημαντική ένδειξη για την εβραϊκή παρουσία στην Πάτρα της πρωτοβυζαντινής εποχής είναι μια

Πάτρα: το εβραϊκό νεκροταφείο όπως είναι σήμερα

εβραϊκή επιγραφή —απροσδιόριστης όμως χρονικής περιόδου— που ο Jean Baptiste Frey την τοποθετεί ανάμεσα στον 2ο και 7ο αιώνα και βρέθηκε στα σκαλιά της παλιάς εβραϊκής συναγωγής του 1820. Οι Εβραίοι της Πελοποννήσου κατά τη μεσοβυζαντινή και την ύστερη βυζαντινή περίοδο εξακολούθησαν να κατοικούν στην Κόρινθο, Σπάρτη, Μεθώνη, Κορώνη και Πάτρα. Το 13ο μάλιστα αιώνα δημιουργήθηκαν νέες εβραϊκές κοινότητες στην Ανδραβίδα και στη Γλαρέντζα.

Από πού κατάγονταν οι Εβραίοι της Πάτρας

Τα ονόματα που αναφέρονται στις ταφικές στήλες παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για την καταγωγή των Εβραίων της Πάτρας κατά το 16ο αιώνα και συμφωνούν με τις ήδη υπάρχουσες πληροφορίες από άλλες πηγές. Το όνομα **Μοσχονί** είναι γνωστό από το 14ο αιώνα, ενώ το όνομα **Ναμίας**, το οποίο υπάρχει ακόμα μέσα στην Εβραϊκή Ελληνική κοινότητα, και το όνομα **Φίλος** είναι Ρωμαϊώτικης καταγωγής. Το **Ντούσαν** είναι κοινό στον πληθυσμό των Εβραίων της Σερβίας. Στην Πάτρα δεν υπήρχαν μόνο Ρωμαϊώτες (γνωστοί και ως Γρέγος) αλλά και Σεφαρδίτες: το όνομα **Αλ-Βαλένσι** εμφανίζεται παράλληλα σε τάφους από το Μιστρά, ενώ το **Καταλάνι** εμφανίζεται για πρώτη φορά στην Κωνσταντινούπολη του 14ου αιώνα. Το **Ιμπ Ραβιόλ** είναι η πρώτη περίπτωση του ονόματος που γνωρίζω στην περιοχή. Το όνομα **Μάλτης** προέρχεται από τη νήσο της Μάλτας, ενώ το μικρό όνομα **Σα' άδια** προτείνει την ύπαρξη ρι-

ζών στη Βόρειο Αφρική. Το **Ναρμπίν** είναι πιθανά παραφθορά του Ναρμπόν ενώ το **Καμπανέλλο** είναι φανερά ιταλικής καταγωγής. Έχουμε κατ' αυτό τον τρόπο αρχαιολογικές αποδείξεις για τη θεωρία του ότι οι Εβραίοι της Πάτρας αποτελούντο από τέσσερις διαφορετικές κατηγορίες: τους Ρωμαϊώτες, τους Σικελιανούς, τους Σεφαρδίτες και τους Απουλιανούς.

Αν και η πρωιμότερη ταφική στήλη της ομάδος προέρχεται από το 16ο αιώνα (εξαιρουμένης μίας της οποίας η χρονολόγηση παρουσιάζει κάποια προβλήματα) στην Πάτρα υπήρχαν Εβραίοι από τη Ρωμαϊκή εποχή. Από το 12ο αιώνα η κοινότητά τους αποκτά συνεχή ύπαρξη και καταγράφεται συχνά σε εβραϊκές και μη πηγές. Η πηγή που χρησιμοποιείται συχνότερα, από τη Βυζαντινή περίοδο, είναι η αναφορά ενός ταξιδιώτη του 12ου αιώνα, του Βενιαμίν από την Τουντέλα ο οποίος αφηγείται ότι «Υπάρχουν (στην Πάτρα) ορισμένα μεγάλα παλαιά κτίρια και περίπου πενήντα Εβραίοι, επικεφαλής των οποίων είναι οι **Ρ. Ισαάκ**, **Ρ. Ιακώβ** και **Ρ. Σαμουήλ**».

Οι Εβραίοι εξακολούθησαν να ζουν στην Πάτρα κατά το 14ο και 15ο αιώνα κάτω από την εξουσία ενός Καθολικού αρχιεπισκόπου. Παράλληλα, δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητούμε την ύπαρξή τους στην περιοχή και κατά το 13ο αιώνα. Έχουμε συγκριτικά άφθονες πληροφορίες για την οικονομική τους δραστηριότητα κατά την περίοδο αυτή, με ιδιαίτερα στοιχεία για την τελευταία γενιά της Καθολικής κυριαρχίας στην Πάτρα. Μεταξύ άλλων, οι Εβραίοι είχαν περιουσία εντός των τειχών της πόλεως καθώς και κτήματα έξω από αυτά, όπως για παράδειγμα στην περιοχή του Στρο.

Στον 12^ο αιώνα: ζουν στην Πάτρα 50 Εβραίοι

Τον 12ο αιώνα έχουμε τις πρώτες ασφαλείς ειδήσεις για τους Εβραίους της Πάτρας. Οι πληροφορίες αυτές προέρχονται από τον γνωστότατο ραβίνο Βενιαμίν της Τουδέλας, που είναι βασική πηγή πληροφοριών για τους Εβραίους στο βυζαντινό κράτος. Ο Βενιαμίν επισκέπτεται την Πάτρα μετά το Αιτωλικό και αναφέρει ότι στην πόλη υπάρχουν μερικά μεγάλα και παλιά κτίρια στα οποία ζούσαν πενήντα περίπου Εβραίοι με προεστους τους ραβίνους Ισαάκ, Ιακώβ και Σαμουήλ. Οι Εβραίοι της Πάτρας έχουν περιουσίες μέσα στην πόλη, αλλά και στην περιοχή του Στρο.

Η περιήγηση του Βενιαμίν πρέπει να αποδοθεί περισσότερο σε εμπορικά και λιγότερο σε εθνικά ή θρησκευτικά κίνητρα.

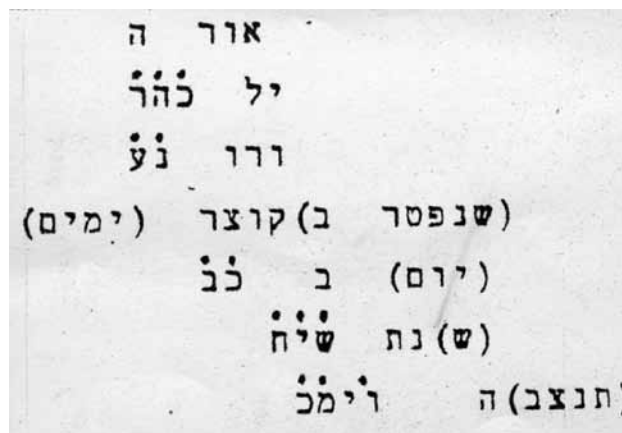
Ανεξάρτητα πάντως από τα κίνητρα του ταξιδιού του, ο Βενιαμίν μας παρέχει μια σχεδόν πλήρη εικόνα της οικονομικής δραστηριότητας των Εβραίων στον ελλαδικό χώρο.

Παρά την έλλειψη συγκεκριμένων πληροφοριών, έχουμε κάθε λόγο να θεωρήσουμε πιθανόν ότι όπως οι Εβραίοι της Κορίνθου, έτσι και οι Εβραίοι των Πατρών ασχολούνται κυρίως με την υφαντουργία και τη βαφή των υφασμάτων, βιοτεχνία που ανθούσε στην Πάτρα και στην Πελοπόννησο γενικότερα. Η Πάτρα -μαζί με την Κόρινθο και την Θήβα- είναι, ως την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204, μία από τις ηγετικές πόλεις του θέματος της Ελλάδας και της Πελοποννήσου. Ο Αβραάμ Abulafia έφτασε στην Πάτρα το έτος 1279 και έμεινε εκεί δύο περίπου χρόνια.

Ο Abulafia, εκτός από την αυτοβιογραφία του, μας άφησε και ένα βιβλίο προφητείας, το «Sefer Ha Edut», που αναφέρεται στη μελλοντική αποκατάσταση του λαού του Ισραήλ σε μια ενιαία και ισχυρή πατρίδα. Φαίνεται πως ο Α. Abulafia με το μεσσιανικό του κήρυγμα επηρέασε αρκετούς ομόθρησκους του στην Πάτρα και απέκτησε κάποιους μαθητές που πίστευαν στη διδασκαλία του.

Το 1532 ο συμμαχικός στόλος του Κάρολου Ε' και του Πάπα, με ναύαρχο τον Γενουάτη Andrea Doria: «εις τας γ' του Οκτωβρίου ήλθεν εις την Παλαιάν Πάτραν ημέρα τετράδι, με την αρμάδα και εκούρσευσε τα έξω της χώρας, μικρούς και μεγάλους... και τα άλλα ει τις ηύρε μέσα στο κάστρο τα επήρε και τους εβραίους τους επώλησε εις την Ζάκυνθον διά φλουριά χιλιάδες τέσσαρες...».

Ληηλατήθηκαν όλα τα σπίτια της πόλης, όχι

Επιτάφια πλάκα στο εβραϊκό νεκροταφείο Πάτρας: «...ο τιμημένος ραβι... είθε η ψυχή του να πάει στον Παράδεισο (ο οποίος απεβίωσε)... πρόωρα... δεύτερη μέρα, δεύτερος μήνας του... έτος 318 (είθε η ψυχή του να έχει αιώνια ζωή και ο υπόλοιπος να κοιμάται εν ειρήνη)».

μόνο των Εβραίων, αλλά και των Τούρκων και των Ελλήνων. Οι δεκαπέντε πλουσιότεροι Εβραίοι της Πάτρας απελευθερώθηκαν με χρήματα, που ομόθρησκοί τους έστειλαν ως λύτρα από τη Θεσσαλονίκη.

Το 1675 επισκέφτηκαν την Πάτρα ο George Wheeler και ο Jacob Spon. Και οι δύο μας άφησαν γραπτές εντυπώσεις από το ταξίδι τους. Αν και ο Spon δεν αναφέρεται πολύ στους Εβραίους της περιοχής, ο Wheeler μας παρέχει μία ενδιαφέρουσα περιγραφή του νεκροταφείου.

«Αφού περάσαμε το ποτάμι και το λόφο κοντά στην πόλη φτάσαμε στο νεκροταφείο των Εβραίων. Εκεί παρατήρησα τους τάφους τους, οι οποίοι έμοιαζαν με μικρά πέτρινα σπίτια. Σε κάθε άκρη τους υπάρχουν μαρμάρινες στήλες, πάνω στις οποίες αναγράφεται το όνομα του νεκρού και το επώνυμό του. Καθώς οι στήλες αυτές μοιάζουν με μικρές πόρτες, ολόκληρο το νεκροταφείο ομοιάζει σαν μεγάλη πόλη, ιδωμένη από απόσταση μέσα από ένα ανάποδο τηλεσκόπιο».

Από την περιγραφή αυτή αναγνωρίζουμε το προάστιο της Αρόης, το οποίο χωρίζεται από το κάστρο στα Βορειοανατολικά από ένα λιβάδι, μία περιοχή που έως και σήμερα είναι γνωστή με την επωνυμία *Εβραιομνήματα*.

Κατά την περίοδο της επίσκεψης του Wheeler οι Εβραίοι αποτελούσαν σημαντικό ποσοστό της Πατρικής κοινωνίας, παίζοντας σημαντικό ρόλο στα κοινωνικά και οικονομικά δρώμενα της πόλης. Ο Wheeler παρατήρησε ότι:

«Οι Τούρκοι αποτελούν το ένα τρίτο της πόλης, ενώ οι Εβραίοι και οι Χριστιανοί τα δύο τρίτα. Έχουν έξι τζαμιά... Οι Εβραίοι έχουν τέσσερις Συναγωγές. Ανάμεσά τους υπάρχει μία άτυπη συμφωνία και ο καθένας ρυθμίζει τις δικές του διαφορές. Ο συνολικός αριθμός Τούρκων, Χριστιανών και Εβραίων είναι

κατά προσέγγιση τέσσερις ή πέντε χιλιάδες».

Οι Εβραίοι έμποροι εξειδικεύονταν στο ακατέργαστο μετάξι, το δέρμα, το μέλι, το κερί, το μαλλί, το τυρί και τις σταφίδες από τη Ζάκυνθο. Ο μεταφραστής του Οθωμανού κυβερνήτη ήταν Εβραίος, καθώς και πολλοί από τους γιατρούς της πόλης.

Ο Ενλίγα Celebi παράλληλα μας πληροφορεί ότι στην Πάτρα υπάρχουν πολλοί Εβραίοι που εργάζονται ως υπάλληλοι του τελωνείου ή φύλακες των φράγκικων караβιών, που είναι αραγμένα στο λιμάνι. Συχνάζουν σε ένα από τα χάνια της πάνω πόλης και οι περισσότεροι από αυτούς ασκούν το επάγγελμα του ταβερνιάρη και του πραγματευτή.

Η θέση της Πάτρας και η σχέση της με την Κόρινθο τοποθέτησαν την εβραϊκή της κοινότητα στο επίκεντρο των περιβαλλόντων κοινοτήτων από τη Ζάκυνθο, τη Ναύπακτο και την Πρέβεζα, καθώς και την εσωτερική Πελοπόννησο κατά το 12ο έως το 16ο αιώνα. Μετά από αυτή την περίοδο, λόγω επιδημιών αλλά και εισβολών από τη Βενετία, το επίκεντρο της Εβραϊκής οικονομικής δραστηριότητας μεταφέρθηκε στην Ναύπακτο.

Ο **Σαμπετάη Σεβή**, ο ψευδομεσσίας του Ισραήλ, που στα μέσα του 17ου αιώνα αναστάτωσε τους Εβραίους της Ανατολής και προκάλεσε το κίνημα των Ντονμέδων, πιθανολογείται ότι γεννήθηκε στην Πάτρα, όπου και πέθανε. Πάντως ο πατέρας του Μορδοχάη Σεβή, γνωστός με το επίθετο **Κάρα Μεντές**, εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη, προερχόμενος από την Πελοπόννησο.

Τον 16^ο αιώνα σημειώνεται ακμή της Ισραηλιτικής Κοινότητας

Ενα απόσπασμα από το «Χρονικό» του Γεωργίου Φραντζή μας πληροφορεί ότι το 1429, ο Βυζαντινός στρατός έκανε την τελική του επίθεση στην πόλη της Πάτρας μέσω της Εβραϊκής Πύλης. Η χρήσιμη αυτή πληροφορία βέβαια χάνει το κύρος της εάν λάβουμε υπ' όψη ότι την πρόσθεσε στο «Χρονικό» του Φραντζή ο Μακάριος Μελισσαίος κατά τον 16ο αιώνα. Που σημαίνει ότι η δήλωση του τελευταίου ότι η πύλη ονομαζόταν στο

παρελθόν Ζευγαλάτειον μας πληροφορεί για μία τοπωνυμική αλλαγή, η οποία έλαβε χώρα μετά την Τουρκική κατοχή της Πελοποννήσου (ότι δηλαδή η πύλη επονομαζόταν **Ζευγαλάτειον** από τους Βυζαντινούς και **Εβραϊκή Πύλη** από τους Τούρκους). Η αλλαγή αυτή σημειώνει μία μαζική εισροή Εβραίων στην Πάτρα κατά τα τέλη του 15ου και τις αρχές του 16ου αιώνα και την εγκατάστασή τους σε

ομάδες αρκετά μεγάλες ώστε να δικαιολογούν την αλλαγή της επωνυμίας του γύρω περιβάλλοντος.

Ήταν χωρίς αμφιβολία η εισροή των προσφύγων από την Ιβηρία η οποία αποτέλεσε αφορμή για την αλλαγή αυτή. Το πολύχρωμο μείγμα Μεσογειακών και Βαλκανικών Εβραϊκών ονομάτων στην ομάδα των επιγραφών υποδηλώνει ότι η παλαιότερη Ρωμανιώτικη ομάδα είχε πλέον χάσει την ισχύ της. Επιπροσθέτως, οι μάλλον πρόσφατες ημερομηνίες που αναγράφονται δείχνουν ότι το καινούργιο νεκροταφείο χρησιμοποιείτο κατά την Οθωμανική κυριαρχία.

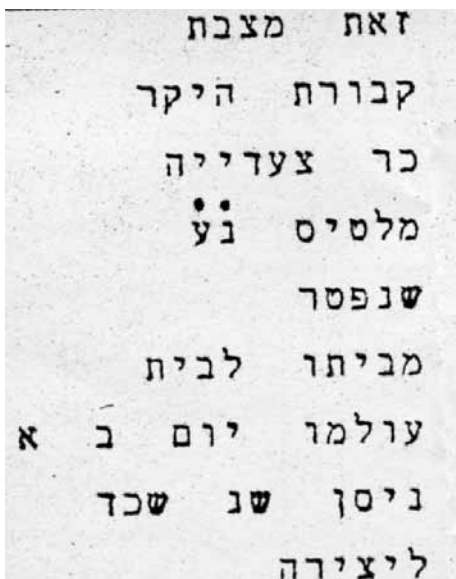
Παρόλα αυτά δεν έχαιρε μεγάλης φροντίδας. Κατά τις περιόδους όπου οι περιουσίες των

Εβραίων παρουσίασαν κάμψη, τόσο η περιβάλλουσα Ορθόδοξη κοινότητα όσο και οι ίδιοι οι Εβραίοι δεν δίστασαν να οικειοποιηθούν των μαρμάρων του νεκροταφείου. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα μίας στήλης που φέρνει επιγραφές και στις δύο πλευρές.

Ο 18^{ος} αιώνας βρίσκει τους Εβραίους της Πάτρας να λιγοστεύουν

Μνείες για τους Εβραίους της Πάτρας τον 18ο αιώνα υπάρχουν στο έργο του περιηγητή Richard Pococke, σε ένα έμμετρο χρονικό του εγκατεστημένου στην Πάτρα Χανιώτη Ιωάννη Σπονδή, καθώς και σε έγγραφα της γαλλικής κυβέρνησης.

Ο R. Pococke επισκέπτεται την πόλη πριν από την πανώλη του 1745 — που αποδεκάτισε πολλούς Εβραίους— και αναφέρει ότι ο πληθυσμός της Πάτρας αποτελείται από χίλιες χριστιανικές οικογένειες, 250 τουρκικές και περίπου δέκα εβραϊκές. Το σι-

Επιτάφια πλάκα στο εβραϊκό νεκροταφείο Πατρών. «Αυτή είναι η επιτύμβια στήλη του πολυαγαπημένου ραβί Σα' άντια Μάλτις, είτε η ψυχή του να βρίσκεται στην Εδέμ, ο οποίος άφησε το σπίτι του και πήρε το δρόμο για την αιώνια κατοικία του, τη δεύτερη ημέρα, πρώτη του Νισάν έτος 5324 της Δημιουργίας».

Προπολεμική φωτογραφία των μελών της Εβραϊκής Κοινότητας Πατρών

χούργημα του Ιωάννη Σπονδή μας μιλάει για έναν εικοσιδυάχρονο βοσκό από το χωριό Καστήρι, τον Πανάγο, που ως λαϊκός ιεροκήρυκας έγινε αφορμή να ξεσπάσει αναταραχή μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών στην Πάτρα και στη Ναύπακτο, το έτος 1767.

Πίσω από αυτό το επεισόδιο, εκτός από τις θρησκευτικές προκαταλήψεις, υποβόσκει πάλι ο έντονος εμπορικός ανταγωνισμός Εβραίων και Χριστιανών κατοίκων της περιοχής. Ο λόγιος του 18ου αιώνα Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, που αναμίχθηκε στο θρησκευτικό κίνημα των «Καλλυβάδων» του Αγίου Όρους, ήταν γιος εξελληνισμένων Εβραίων από την Πάτρα. Ο μοναχός Νεόφυτος, στο τελευταίο τέταρτο του 18ου αι., έγραψε στη молδαβική διάλεκτο μια αντισημιτική πραγματεία με τίτλο: «*Ανατροπή της θρησκείας των Εβραίων και των εθίμων αυτών μετ' αποδείξεων εκ της ιεράς και Θείας Γραφής, παλαιάς τε και νέας*», που γνωρίζει αλληπάλληλες εκδόσεις. Στις αρχές του 19ου αιώνα, ο εβραϊκός πληθυσμός της Πάτρας μειώθηκε σημαντικά. Οι πληροφορίες μας για το εβραϊκό στοιχείο της πόλης προέρχονται από τα περιηγητικά κείμενα των Rouquerville, Leake και Dodwell. Ο πρώτος, αναφέρει ότι οι εβραϊκές οικογένειες της πόλης είναι μόλις 16, ενώ οι ελληνικές και τουρκικές ανέρχονται σε 16.000. Ο δεύτερος, παρατηρεί ότι στην Πάτρα του 1805 υπήρχαν 10.000 κάτοικοι, από τους οποίους το ένα τρίτο ήταν Τούρκοι, οι υπόλοιποι Έλληνες και λιγοστοί Εβραίοι, ενώ ο τρίτος σημειώνει την ύπαρξη αντισημιτικού κλίματος στην πόλη.

Τον 20^ο αιώνα, οι Εβραίοι κάτοικοι της Πάτρας αυξήθηκαν σημαντικά και ανασυγκρότησαν την ισραηλιτική κοινότητα της πόλης, που πρόεδρος της ήταν ο **Ζαχαρίας Βιτάλ**.

Το 1917 κτίζεται σε ιδιόκτητο οικόπεδο της οδού Παντανάσσης 34, συναγωγή και ιδρύεται εβραϊκό σχολείο. Η εβραϊκή συναγωγή Πατρών λειτουργούσε ως το 1955. Την εποχή αυτή ως εβραϊκό νεκροταφείο χρησιμοποιείται ειδικό τμήμα του πρώτου δημοτικού κοιμητηρίου της πόλης.

Επιτάφιας επιγραφές που δηλώνουν μια φτωχή κοινότητα

Εως και το 19ο αιώνα η ύπαρξη του εβραϊκού νεκροταφείου, στο προάστιο της Πάτρας που ονομάζεται Αρόη, ήταν γνωστή στους ειδικούς. Με το τέλος του αιώνα όμως, η Εβραϊκή Κοινότητα της Πάτρας είχε λιγοστέψει, ενώ το ίδιο το νεκροταφείο έγινε τόπος λεηλασίας από τους ντόπιους, λόγω των πετρωμάτων και των μαρμάρων του. Με την επανεμφάνιση της Εβραϊκής κοινότητας στις αρχές του 20ού αιώνα και την ίδρυση ενός νέου νεκροταφείου στην Ανατολική πλευρά της πόλης, η μνήμη του παλιού νεκροταφείου διατηρήθηκε μόνο μεταξύ των κατοίκων της Αρόης.

Υπήρξαν ορισμένες πέτρες ωστόσο που σώθηκαν από την καταστροφή του παλαιού νεκροταφείου. Πολλές από αυτές εξετάστηκαν από τον David Frankel κατά την επίσκεψή του στην Πάτρα στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Κατά την επόμενη δεκαετία ο Joshua Starr επεσήμανε την ύπαρξη των Εβραϊομνημάτων και ορισμένων μη μελετημένων επιγραφών στην περιοχή της Αρόης. Ο ιστορικός Κώστας Τριανταφύλλου ανακάλυψε ότι μία από τις μεγαλύτερες συλλογές εβραϊκών ταφικών στηλών της Ελλάδας βρίσκεται στο τοπικό μουσείο, των

Πατρών. Αν και δεν είχε την ικανότητα να διαβάσει εβραϊκά, δημοσίευσε την φωτογραφία μίας τέτοιας ταφικής στήλης, επισημαίνοντας ότι υπάρχει πληθώρα αντιστοιχών στην περιοχή.

Οι περισσότερες από αυτές τις στήλες είναι μικρού μεγέθους. Σε σύγκριση με τις μεγαλύτερες στήλες που απαντούμε στις σεφαραδίτικες κοινότητες της Θεσσαλονίκης, του Διδυμότειχου, της Κω και της Ρωμανιώτικης κοινότητας των Ιωαννίνων, είναι μάλλον ενδεικτικές μίας φτωχής κοινότητας. Η περιγραφή ωστόσο του νεκροταφείου από τον Άγγλο ταξιδιώτη George Wheler κατά το 17ο αιώνα μας πληροφορεί ότι οι πλάκες αυτές δεν κάλυπταν τους τάφους, όπως στις παραπάνω τοποθεσίες, αλλά τοποθετούντο στο επιτύμβιο μνημείο ως ομοιώμα θύρας, όπως και στα παραδείγματα που παρατηρούμε ακόμα και σήμερα στη Χάλκη.

Διωγμός Εβραίων κατά το Ολοκαύτωμα στην Πάτρα

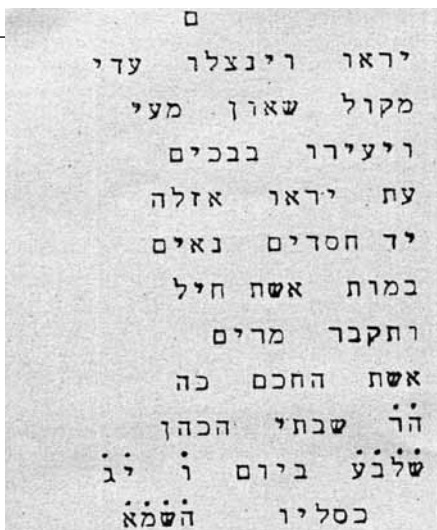
– Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο

Κατά την Γερμανική κατοχή στην Πελοπόννησο και ειδικότερα στις τότε Κοινότητες Πατρών και Αγρινίου ο πληθυσμός των Εβραίων υπέστη μείωση κατά 43%, ενώ από τους εναπομεινάντες στην περιοχή μεγάλο μέρος, μετά την λήξη του πολέμου, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα.

Στην Πάτρα πριν την περίοδο του πολέμου ιερολόγος της Εβραϊκής Κοινότητας στην πόλη ήταν ο Πορτογαλικής καταγωγής Νασεχών Αβραάμ ο οποίος συνελήφθη κατά την διάρκεια του πολέμου και θανατώθηκε.

Από έγγραφα ωστόσο του ιερολόγου Νασεχών των Πατρών σε ελληνικά και γερμανικά αρχεία τα οποία εμπεριέχει σε μελέτη του ο πανεπιστημιακός **Πολυχρόνης Ενεπεκίδης** αντλούνται στοιχεία για τους Εβραίους της Πάτρας:

Ο αριθμός των Εβραίων στην Πάτρα και το Αγρίνιο σύμφωνα με δηλώσεις της Ισραηλιτικής Κοινότητας, προπολεμικά ανέρχονται σε 265 από τους οποίους επέζησαν 152. Τον σχετικά υψηλό αριθμό Ισραηλιτών οι οποίοι επιβίωσαν του πολέμου δικαιολογεί ο Γερμανός Πρόξενος στην Πάτρα, ο οποίος σε έγγραφό

Επιτάφια πλάκα στο εβραϊκό νεκροταφείο Πατρών. «Ας δουν και ας σωθούν οι μάρτυρές μου από τη βοή της αναταραχής των σωθικών μου και της θλίψης που θα προκαλέσουν, τότε θα δουν ότι δεν υπάρχει πια ευτυχία μετά το θάνατο της πολυαγαπημένης μου γυναίκας. Και η Μίριαμ θάφτηκε, γυναίκα του σοφού και σεβάσμιου ραβί Σαμπτάι χα-Κοχέν, έφυγε για την αιώνια κατοικία της την έκτη μέρα, 13η του μηνός του Κισλέβ 5341».

του την 23η Οκτωβρίου 1943 το οποίο απέστειλε στην Γερμανική Πρεσβεία της Αθήνας, αναφέρει:

«Έχω την τιμή να αναφέρω ευσεβώς ότι μετά την δημοσίευσιν εις τον εδώ τύπον περί της υποχρεωτικής καταγραφής των Εβραίων εξηφανίσθησαν ούτοι. Λέγεται ότι ανέβηκαν στα βουνά».

Είναι χαρακτηριστικό ότι το μωραϊτικό αρματωλίκι παρέσυρε και πολλούς Εβραίους που ζούσαν στην Πάτρα γεγονός που συντέλεσε και στην σωτηρία πολλών. Όσοι έμειναν στην πόλη ή συνελήφθησαν ή ζούσαν με ελληνικά ονόματα κλεισμένοι στα σπίτια τους από φόβο. Αυτό μας πληροφορεί και σχετικό έγγραφο του Γερμανού Προξένου στην Πάτρα το οποίο έστειλε στον Γερμανό Πρεσβευτή στις

19 Ιουνίου του 1944: «Μοι ενεκοινώθη εξ αξιόπιστου πλευράς, ότι εις την επί της οδού Δωδώνης 14 οικίαν διαμένει ένας Εβραίος εκ Θεσσαλονίκης, ο οποίος φέρει αυτήν την στιγμήν το όνομα Σπύρος Ρεκανάκης. Δια να παραπλανήση τας γερμανικάς αρχάς προσέλαβε ψευδώς το ελληνικόν αυτό όνομα. Επαφίεται εις υμάς να γνωστοποιήσετε τούτο εις τας γερμανικάς στρατιωτικάς αρχάς».

Έτσι η υπόθεση πήρε τάχιστα το δρόμο της: Ο υπεύθυνος της υπηρεσίας του Πρεσβευτή Άνλντερμπουγκ σημείωσε με μολύβι επάνω στο προξενικό έγγραφο: «Επί της υποθέσεως επεστήθη η προσοχή του αξιωματικού των Ες-Ες Hoenscheit». Αυτό ήταν αρκετό για να μην έχει η υπόθεση μακρά συνέχεια, σημειώνει ο καθηγητής Ενεπεκίδης.

Η Συναγωγή της Πάτρας ως μνημειακό στοιχείο επιζεί στην Αθήνα

Μικρή αλλά κομψή περιγράφεται η Συναγωγή των Πατρών, καθώς το κτίριο επί της Παντανάσσης, μεταξύ Μαιζώνος και Κορίνθου, είχε κατασκευαστεί σε ρυθμό καλόγουστο, που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της παρδοσιακής εβραϊκής ζωής.

Σήμερα, στεγάζεται εκεί φροντιστήριο μέσης εκπαίδευσης, δεδομένου ότι η Συναγωγή των Πατρών κατεδαφίστηκε, όπως αναφέρθηκε, στην ανατολή της δεκαετίας του '80.

צ'יון מצבת קבורת היקרה
 והצנועה מרת אורדונוי
 א אשת הגביר ונעלה
 כהר שמואל ן רביול
 שנפטרה ביום א ד לחדש
 אדר שנת השסג תהא
 נפשה צרורה בצרור
 (החיים) אסן

*Επιτάφια πλάκα στο εβραϊκό νεκροταφείο Πατρών.
 «Ένα μνημείο, μία στήλη για την αγαπημένη και σε-
 μνή Κυρά Ορντόνια, είχε να αναπαύεται ήρεμη, γυ-
 ναίκα του πλούσιου και καταξιωμένου σεβάσμιου ραβί
 Σαμουήλ ιβ Ραβιόλ, η οποία έφυγε την πρώτη ημέρα,
 τέταρτη του μηνός του Αντάρ, έτος 5343, είχε η ψυχή
 της να έχει αιώνια ζωή. Αμήν».*

Η είδηση της επικείμενης τότε κατεδάφισης έφερε στην Πάτρα εβραϊκή αντιπροσω- πεία με αποστολή να διασώσει τους Κυλίνδρους του Νόμου, «σημειώνοντας έτσι, μ' ένα χαρακτηριστικό τρόπο, το τέ- λος μιας κοινότητας» έγραψε το 1979 ο **Νίκος Σταυρουλά- κης** στο περιοδικό «Χρονικά».

Ο ίδιος περιγράφοντας τα χαρακτηριστικά της Συνα- γωγής των Πατρών, που ήταν κατασκευασμένη στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, διακρίνει ότι κρατούσε «μια συνήθεια του Μεσαίωνα που φαίνεται ότι πηγάζει από τον Εβραϊσμό της Βενετίας. Η πραγματική Μπετ -Ακενέσετ (Συναγωγή) βρίσκεται στο πρώτο πάτωμα και θυμίζει έναν καιρό που οι Εβραίοι δεν είναι πάντα ασφαλείς για να προσεύχονται στο ίδιο επίπεδο με το δρόμο».

Πώς ήταν όμως διαμορφωμένο το κτίριο;

- * Το πρώτο πάτωμα χωριζόταν σε ένα μεγάλο δω- μάτιο που ήταν το σχολείο και δίπλα σε αυτό βρι- σκόταν ένας ευρύχωρος γυναικωνίτης, χωρισμένος από το καθαυτό Ιερό με ένα κιγκλίδωμα.
- * Η Διάταξη της Συναγωγής ήταν αυτή της Σεφαρα- δικής Συναγωγής, με ένα διάδρομο σε κάθε πλευρά όπου βρισκόταν το Βήμα και το Αρών Ακόδες.
- * Η διάταξη των καθισμάτων ήταν τέτοια ώστε να υπάρχει οπτική επαφή με το διάδρομο.

Στο σημείο αυτό ο Νίκος Σταυρουλάκης εντοπίζει τη διαφορά: «Αντίθετα με τη Συναγωγή της Αθήνας, όπου όλοι βλέπουν το Αρών Ακόδες, στην Πάτρα, οι συμμετέχοντες στη λειτουργία έβλεπαν ο ένας τον άλλον κατά μήκος του κυρίου διαδρόμου και μπο- ρούσαν να στρέφονται πότε προς το Αρών και πότε προς το Βήμα κατά τη διάρκεια της λειτουργίας».

Ενδεχομένως οι διαφοροποιήσεις που εντοπιζο- νται στην Πάτρα συγκριτικά με την Συναγωγή των Αθηνών, να αποδίδονται στο γεγονός ότι η Εβραϊκή Κοινότητα των Πατρών υπήρξε προγενέστερη της πρωτεύουσας. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Κεντρι- κού Ισραηλιτικού Συμβουλίου, κατά τον 12ο αιώνα, ο γνωστός Εβραίος περιηγητής Βενιαμίν της Τουδέ- λας ανέφερε ότι συνάντησε Εβραίους σε Κέρκυρα, Άρτα, Πάτρα, Ναύπακτο, Κόρινθο, Θήβα, Χαλκίδα, Θεσσαλονίκη, Δράμα και αλλού.

Σε ό,τι αφορά εξάλλου, την επίπλωση της Συνα- γωγής των Πατρών χαρακτηρίζεται όμορφα διακο- σμημένη πάνω σε χρωματιστό ξύλο. «Το στυλ είναι νεοκλασικό και θυμίζει Βενετική επιρροή» εξηγεί

ο Νίκος Σταυρουλάκης και συνεχίζει γράφοντας μεταξύ άλλων για τα ευρήματα στη Συναγωγή της Πάτρας:

«Δύο ΤΙΚΚΙΜ (ξύλινες θήκες) τράβηξαν αμέσως την προσοχή μας. Ήταν βαριά και σκεπασμένα με μεϊλίμ (κα- λύμματα) που φέρουν αφιε- ρωτικές επιγραφές. Τα επάνω τμήματα των ΤΙΚΚΙΜ είναι μοναδικά και μοιάζουν με κορώνες. Είναι πολύ διακο- σμημένα και πίσω από κάθε λοβό υπάρχουν μεταλλικά δεσίματα -προφανώς για να

κρατούν λουλούδια και κλαδιά». Εστιάζει ωστόσο σε μια εβραϊκή αφιέρωση και αναφέρει: «Το μεϊλ του μεγαλύτερου ΤΙΚ είναι από βαθύ πορφυρό μετάξι...» σημειώνει και προσθέτει: «Το μεϊλ είχε αφιερωθεί από κάποια δεσποινίδα Ελχάι στις 15 Νισάν 5673 (1913), αλλά όχι στη Συναγωγή των Πατρών. Πολύ καθαρά ξεχωρίζει κανείς τα γράμματα Κάαλ Καντός Κάντια. Είχαμε λοιπόν, μπροστά μας το μοναδικό θρησκευτικό αντικείμενο που γνωρίζουμε από την αρχαία Κοινότητα του Ηρακλείου στην Κρήτη».

Επιχειρώντας ο ίδιος να προσδιορίσει με περισσό- τητη ακρίβεια την προέλευση, παρατηρεί τις ομοιό- τητες των δύο ΤΙΚΚΙΜ, συμπεραίνει ότι θα πρέπει να προέρχονται από τον ίδιο τόπο. Εκτιμά ότι ήταν Κρητικά, αλλά με βενετική επιρροή, καθώς τα χα- ρακτηριστικά τους δεν συνάδουν με αντίστοιχα της Κρήτης.

Θεωρεί ότι κρύβουν 300 χρόνια ιστορίας και αναφέρει: «Αυτό που έγινε αμέσως φανερό ήταν ότι τα ΤΙΚΚΙΜ και το στυλ του σκαλισματος ήταν του 16ου και των αρχών του 17ου αιώνα, όταν η Κρή- τη ήταν στην κυριαρχία των Βενετών και όταν οι Εβραίοι του νησιού είχαν καλές σχετικά σχέσεις με τις Εβραϊκές Κοινότητες των Ιονίων νήσων και της ίδιας της Βενετίας».

[Το άρθρο του κ. Δ. Σ. Αβραμίδη δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Πελοπόννησος», στις 4 Απριλίου 2004. Το δημοσιευόμενο άρθρο αποτελεί ανασύνθεση του πρωτοτύπου. Τα στοιχεία που περιέχονται είναι από τις μελέτες: Αφέντρας Μουτζάλη, Η Εβραϊκή Κοινότητα Πατρών κατά τους Βυζαντινούς και Μεταβυζαντινούς χρόνους - St. Bowman, «Εβραϊ- κοί τάφοι στην Πάτρα», Αρχαιολογικόν Δελτίον (τόμος 31-1976) - Πολ. Ενεπεκίδη, Το Ολοκαύτωμα των Εβραί- ων της Ελλάδος από Γερμανικά και Ελληνικά Αρχαία, 1976 - Ν. Σταυρουλάκης, «Τα Σεραφεϊμ της Συναγωγής των Πατρών», Χρονικά (τ. 22 - 1979)].

Ένας ακόμη διωγμός των Εβραίων

Η παγκόσμια ιστορία είναι γεμάτη από τους κατά καιρούς διωγμούς των Εβραίων στις διάφορες χώρες. Το παρακάτω σύντομο δημοσίευμα από την εφημερίδα **Εύριπος** (Χαλκίδα 19 Ιουνίου 1934 - Συντάκτης Γ. Α. Μάτσας, δικηγόρος), παρουσιάζει

διωγμό του εβραϊκού στοιχείου από την Ανατολική Θράκη, παράλληλα όμως περιέχει υπαινικτικό κατά των Εβραίων σχολιασμό του συντάκτη του. (Από το αρχείο Ορέστη Παπαστρατή, τ. υπουργού).

Οι Ισραηλίται

«**Ο**ι πρώτοι πρόσφυγες Ισραηλίται κατέρχονται εις την Ελλάδα από όλην την Ανατολικήν Θράκην. Φυγάδες εκ της Τουρκικής Θράκης έφθασαν εις την Νέαν Ορεστιάδα και οι ίδιοι ανέφερον ότι κατόπιν άγριου μπουϊκοτάζ πλήθη Τουρκικού λαού προέβησαν εις λεηλασίαν των καταστημάτων των και εις άλλας απηνείς διώξεις.

Τι γίνεται εις την Τουρκίαν εν σχέσει με τους Εβραίους μάς είναι ακόμη άγνωστον. Αι τοπικαί Τουρκικαί αρχαί της Θράκης τους εκδιώκουν, εν ω αι επίσημαι αρχαί της Άγκυρας ισχυρίζονται ότι δεν γνωρίζουν τίποτε σχετικώς, ότι στέλλουν ανακριτικάς επιτροπές προς έρευναν του ζητήματος και ότι θα τιμωρήσουν τους υπευθύνους. Ωσει να ήτο ποτέ δυνατόν αι εν Θράκη αρχαί να ενεργώσιν αυτεπαγγέλτως εν αγνοία και παρά την θέλησιν του Κεμάλ και της Κυβερνήσεώς του. Οποία η πολιτική των Τούρκων εις την υπόθεσιν αυτήν; Και τί μας αναμένει με την νέαν Εβραϊκήν κάθοδον εν Ελλάδι, εφ' όσον αι προξενικαί αρχαί μας παρέχουν εκεί διαβατήρια δια την Ελλάδα εις τους Εβραίους πρόσφυγας; Ποία επί τέλους είναι η πολιτική του Κράτους εν προκειμένω;».

«Αγαπάτε... καταλλήλους»!

Του ΣΑΡΑΝΤΟΥ Ι. ΚΑΡΓΑΚΟΥ

Προ πενταετίας, σε ημερήσια εφημερίδα των Αθηνών είχε δημοσιευθεί η συνέντευξη ενός σύγχρονου διανοητή, του Χόρχε Σεμπρούν, Εβραίου με σκληρή θητεία στο Μπούχενβαλντ. Ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Χρονικά» (έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος», φ. 223, σ. 2). Αντιγράφω μια φράση: «Αν δεν μπορούμε να αλλάξουμε την ανθρώπινη φύση, μπορούμε ωστόσο να αλλάξουμε το κοινωνικό πλαίσιο, ώστε να αποτρέψουμε το ενδεχόμενο αυτή η παρόρμηση να εκφραστεί στη δημόσια σφαίρα. Μόνον έτσι καταπολεμούνται οι ναζισμοί». Πλην -φευ!- η ιστορία μας διδάσκει να επαναλαμβάνουμε συχνάκις το «vanitas vanitatum» (=ματαιότης ματαιοτήτων). Η φρίκη θα είναι το πεπρωμένο του ανθρώπου, εφόσον, όπως λέγει ο Θουκυδίδης, η φύση του ανθρώπου παραμένει ίδια. Δεν θα γίνει καλύτερος ο κόσμος, αν δεν γίνουν καλύτεροι οι άνθρωποι.

Απόψεις σαν αυτές του Σεμπρούν είχαν υποστηρίξει φιλόσοφοι -και δεν θα πω μόνον Έλληνες- από την αρχαία εποχή έως τον Μαρξ και τους επιγόνους του. Ωστόσο, στον υπερπολιτισμένο αιώνα που πέρασε, τα Μπούχενβαλντ συνεχίστηκαν με τα Γκουλάκ και τα Γκουλάκ, συνεχίζονται και στον παρόντα αιώνα με τα Γκουαντάναμο, που δεν κλείνουν ακόμη -το είπε ο Ομπάμα- για τεχνικούς λόγους! Δυστυχώς, τα κοινωνικά πλαίσια αλλάζουν καθημερινά, αλλάζει και ο ανθρώπινος χαρακτήρας φυσικά, αλλά ρέπει προς τον... καινιβαλισμό. Το πρόβλημα δεν είναι, όπως παλιά, «τι θα φάμε», αλλά «ποιον θα φάμε...»!

Η κοινωνία μας από ανθρώπινη και ανθρωπιστική γίνεται με τη μέρα περισσότερο ανθρωποφαγική. Το ρήμα «τρώγω» επί ανθρώπων κυριαρχεί σε όλες τις εκφράσεις της ζωής. «Τον έφαγα στη βαθμολογία», ακούμε το μαθητή ή το σπουδαστή. Στο βιβλίο μου *Ελληνική Παιδεία, ένας νεκρός με... μέλλον!* κα-

ταγγέλλω αυτό το βαθμολογικό κανιβαλισμό που έχει αναχθεί σε παιδευτικό «ιδανικό».

Ωστόσο, ο Σεμπρούν δεν είναι ρομαντικά αφελής. Γράφει: «Χρειάζεται, επομένως, να ξαναξεκινήσουμε από την αδελφούσνη και από την αλληλεγγύη, δύο αξίες που έμαθα να εκτιμώ ιδιαίτερα στο Μπουχενβαλντ και που στη συνέχεια υπήρξαν η βάση ύλης της πολιτικής μου στράτευσης». Ναι, αν δεν γίνεις ναυαγός, δεν εκτιμάς την αξία του σωσίβιου. Και κατ' εμέ, το καλύτερο σωσίβιο είναι η αγάπη. Το «συμφιλείν» της Αντιγόνης, το «Αγαπάτε αλλήλους» του Ναζωραίου. Αλλ' από «αγάπης λόγια» ο κόσμος αιώνες τώρα έχει χορτάσει. Ειδικά κατά τις μέρες αυτές τις πανάρετες που προσφυώς (=επιτυχώς) ονομάζονται «Μέρες αγάπης». Το λέμε αλλά πόσο το εννοούμε; Το λέει και ο ποιητής: «Όποιος ποτέ του δεν αγάπησε, θα αγαπήσει στο φως». Φαίνεται, όμως, ότι στον κόσμο μας το σκοτάδι είναι βαθύ κι αργεί να ξημερώσει ή το ηλεκτρικό έχει διακοπεί. Μπορεί, ίσως, η αγάπη, σαν αντιπαραγωγική, να έχει ριχτεί σε κάποια χωματερή. Μπορεί, όμως, και να έχει μεταλλαχθεί. Ένας αφανής ήρωας των γραμμάτων μας, ο Παναγιώτης Στάμος, έχει πει τον καταπληκτικό στίχο: «Αγαπάτε καταλλήλους». Είναι η πιο αλάνθαστη συνταγή της επιτυχίας. Μιας επιτυχίας, όμως, που οδηγεί στην τραγωδία της εποχής μας.

Ως παλαιός δάσκαλος, παραμένω ρομαντικός και γι' αυτό στους αναγνώστες μου για το νέο ενιαυτό προσφέρω, αντί άλλων ευχών, τον υπέροχο στίχο του Βερλέν: «Τίποτε δεν είναι καλύτερο για την ψυχή από το να κάνει λιγότερο λυπημένη μιαν άλλη ψυχή».

(Από την εφημερίδα *Η Σφήνα*, 31.12.2009)

Από την Εβραιογερμανική συμβίωση στο Ολοκαύτωμα

Της ANNETE WIEVIORKA

Για να προσπαθήσει να αντιληφθεί κανείς αυτό που δεν χωράει η ανθρώπινη σκέψη και να συλλάβει τη γέννησή του ο Philippe Simonnot αναλύει τις πλούσιες και περίπλοκες σχέσεις που διατηρούσαν Εβραίοι και Γερμανοί από τον 18^ο αιώνα μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Για τον Philippe Simonnot (*χρονικογράφος στη «Monde des livres»*) το Ολοκαύτωμα είναι ένα παρελθόν που δεν θέλει, δεν μπορεί να περάσει, που ακόμη ασκεί επάνω μας την επίδρασή του. «Πώς μπόρεσε να συμβεί αυτό;» Ερώτημα βασανιστικό που εμβαθύνεται στο ερωτηματικό για τον τόπο όπου γεννήθηκε, τη Γερμανία. Εκεί όπου ο Daniel Godhagen διαβεβαίωνε ότι οι Γερμανοί υπήρξαν εδώ και αιώνες αντισημίτες, μια ευθεία γραμμή που οδηγούσε από τον Λούθηρο στον Χίτλερ, ο Philippe Simonnot διερωτάται πάνω σ' αυτό που θεωρεί ως «το πιο βαθύ μυστήριο του Ολοκαυτώματος»: [...] το ακατονόμαστο πράγμα ξεκίνησε ακριβώς εκεί όπου η «συνύπαρξη» μεταξύ της εβραϊκής και της ντόπιας κουλτούρας είχε φτάσει σ' ένα επίπεδο που αναμφίβολα, αν και αμφισβητείται, δεν είχε όμοιό του σ' ολόκληρη την ιστορία της Ευρώπης, εκεί ακριβώς στις γερμανικές χώρες όπου επί δύο αιώνες οι Εβραίοι μπορούσαν να αισθάνονται Γερμανοί χωρίς να απαρνηθούν στο ελάχιστο την εβραϊκότητά τους». Στις χώρες αυτές η εβραϊκή συμβολή σε όλους τους τομείς της κουλτούρας υπήρξε άνευ προηγουμένου. Εκεί γεννήθηκε το Wissenschafts des Judentum, η επιστήμη του ιουδαϊσμού.

Στα οδοιπορικά λοιπόν και τα έργα αυτών των ανθρώπων, από τον Μωϋσή Μέντελσον μέχρι τον Σίγκμουντ Φρόντ, βασιζόμενος σ' ένα μεγάλο αριθμό έργων, επανέρχεται ο Ph. Simonnot σε μία τρίπτυχη μελέτη: γέννηση και απόγειο της εβραιογερμανικότητας, στη συνέχεια μοντερνισμός που απεργάζεται τον αντισημιτισμό και τέλος ήττα που συμβολίζει η αναχώρηση του Φρόντ από τη Βιέννη τον ίδιο μήνα που Γερμανοί μπαίνουν στην Πολωνία.

Στην αρχή μία έξω από τα συνηθισμένα προσωπικότητα, ο Μωϋσής Μέντελσον (1729-1786). Ο «Γερμανός Πλάτων» αναθρεμμένος μέσα στην παράδοση, φθάνει στην ευρωπαϊκή δόξα με τον Φαίδωνα του ή την Αθανασία της ψυχής. Η εξέχουσα φυσιογνωμία της Aufklärung γίνεται επίσης εξίσου σημαντική φυσιογνωμία της Haskala, του εβραϊκού διαφωτισμού, με τη μετάφραση της Τορά στα Γερμανικά, γραμμένη με εβραϊκούς χαρακτήρες, ο σκοπός της οποίας είναι διπλός: «Επιστροφή στην πιο γνήσια Βίβλο και εκμάθηση των Γερμανικών στους ομοθρήσκους του, απαραίτητη προϋπόθεση για την έξοδο από το γκέττο». Γιατί η έξοδος από το γκέττο, η χειραφέτηση είναι εκείνο που διακυβεύεται στο τέλος του 18^{ου} αιώνα τόσο στους Εβραίους όσο και στους Γερμανούς. Το 1781 ένας Πρώσος υψηλόβαθμος διοικητικός υπάλληλος, ο Dohm, θεωρού-

μενος από τους Εβραίους «ένας από τους ήρωες της χειραφέτησής τους» δημοσιεύει το βιβλίο «Περί της πολιτικής μεταρρύθμισης των Εβραίων».

Hedler, Lessing, Kant

Την εποχή του Διαφωτισμού αρχίζει ένας πραγματικός εβραιογερμανικός διάλογος του οποίου οι κύριες φιγούρες είναι οι **Hedler, Lessing**, και ιδίως ο **Immanuel Kant**. Εδώ ο Simonnot είναι αντίθετος με τον Scholemn «*Αρνούνται ότι υπήρξε ποτέ ένας κάπως αυθεντικός εβραιογερμανικός διάλογος [...] Για να υπάρξει διάλογος χρειάζονται δύο συζητητές που να ακούει ο ένας τον άλλον, να είναι έτοιμοι να καταλάβει ο ένας τον άλλον όπως είναι γι' αυτό που αντιπροσωπεύει και να του απαντά. Τίποτα δεν μπορεί να είναι πιο απατηλό από το να αποδώσεις μια τέτοια έννοια στις συζητήσεις μεταξύ Γερμανών και Εβραίων κατά τους δύο τελευταίους αιώνες. Ο διάλογος αυτός είναι νεκρός εν τη γεννέσει του και δεν έλαβε ποτέ χώρα*». «Ο Εβραίος φιλόσοφος αισθάνεται λίγο σα στο σπίτι του στη χώρα του Κάντ» έγραψε ο φιλόσοφος **Hermann Cohen**, θεωρητικός της γερμανοεβραϊκής συμβίωσης. Στο βιβλίο του «Γερμανικότητα και Ιουδαϊκότητα» (1915) εκφράζει προφανώς την πεποίθηση πολλών συγχρόνων του: ο ιουδαϊσμός είναι μαζί με τον ελληνισμό η μια από τις δύο πηγές της γερμανικότητας. «*Μια ιδιαίτερη αρμονία*» συνδέει τον εβραϊσμό με τον γερμανισμό. Έτσι ο Μεσσίας ανασταίνεται για τους Εβραίους στους κόλπους του γερμανικού πνεύματος. Το δοκίμιό του δημοσιεύθηκε όταν αρχίζει να γεννιέται ένας βίαιος αντισημιτισμός όπου το μίσος του Εβραίου κρύβει εκείνο του μοντερνισμού. Το μίσος αυτό εκφράζεται κατά τρόπο υποδειγματικό μετά την πανωλεθρία του 1918 σε «ατμόσφαιρα αλαλαγμού» που περιβάλλει το πρόσωπο του Walther Rathenau. Ο «βιομηχανικός φιλόσοφος» επιβεβαιώνει δημόσια την εβραϊκότητά του αλλά αναπτύσσει επίσης «ένα σύστημα σκέψης όπου ο αντισημιτισμός του 20ου αιώνα [...] μπορούσε να βρει τη θέση του».

Άνδρας πολιτικός συμβολίζει για τους αντισημίτες το συνδυασμό του χρήματος, της εξουσίας, του πνεύματος και της προδοσίας. Η μεγαλοπρεπής κηδεία του, μετά τη δολοφονία του στις 24 Ιουνίου 1922, δίνει έναυσμα στην επικήδεια κωδωνοκρουσία της περίπλοκης και πολύ ενδιαφέρουσας ιστορίας των σχέσεων μεταξύ Εβραίων και Γερμανών που μας αφηγείται ο Ph. Simonnot. (*Le Monde*, 13.3.1999)

Το κρυφό Μίσος

Συνέχεια από τη σελ. 2

Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης υπέστη τη μεγαλύτερη καταστροφή. Αφανίστηκε σε ποσοστό 97%. Την επομένη του πολέμου, η Θεσσαλονίκη ήταν μια ανεπανόρθωτα άλλη πόλη.

ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 27 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2010. Η επίσημη εκδήλωση για την Ημέρα Μνήμης των Θυμάτων του Ολοκαυτώματος. Την κυβέρνηση εκπροσώπησε ο υπουργός Εθνικής Άμυνας κ. Βενιζέλος, ο οποίος στον χαιρετισμό του είπε και τα εξής: «Αναγνωρίζουμε και σεβόμαστε το δικαίωμα του Ισραήλ στην ασφάλειά του και στην κρατική του υπόσταση. Όπως αναγνωρίζουμε και σεβόμαστε το δικαίωμα του παλαιστινιακού λαού να βρει τη δική του ενιαία και ασφαλή κρατική εστία». Ο κ. υπουργός συνέδεσε τα ασύνδετα. Τι σχέση έχει το Ολοκαύτωμα με το Παλαιστινιακό; Τι σχέση έχουν οι Έλληνες Εβραίοι με το Ισραήλ και την πολιτική του;

ΔΙΓΕΣ ΗΜΕΡΕΣ μεσολάβησαν ανάμεσα στον διπλό εμπρησμό της Συναγωγής των Χανίων και στην Ημέρα Μνήμης των Θυμάτων του Ολοκαυτώματος. Την πρώτη επίθεση ουδείς την καταδίκασε. Τη δεύτερη την καταδίκασαν Πολιτεία και πολιτικός κόσμος, με ήπιους τόνους βέβαια. Είχαν προηγηθεί, πάντως, κατακραυγή στο εξωτερικό και γραπτές διαμαρτυρίες από ελληνοαμερικανικές οργανώσεις - ΑΗΕΡΑ, American Hellenic Care, Παγκρήτια Ένωση Αμερικής- στον πρωθυπουργό και στα μέσα ενημέρωσης.

ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΣΗΜΑΣΙΑ εάν οι συλληφθέντες για τον εμπρησμό στα Χανιά είναι «ξένοι». Αυτό δεν απαλλάσσει την πολιτική ηγεσία αλλά και την ελληνική κοινωνία από την ευθύνη -την ευθύνη για την ανοχή, την αδιαφορία, τη σιωπή- απέναντι σε τέτοια φαινόμενα.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ. Εκτός από τον αποκάλυπτο αντισημιτισμό, υπάρχει επίσης ο υφέρπων αντισημιτισμός -αυτό το κρυφό ρατσιστικό μίσος- που ξέρει καλά να κρύβεται πίσω από την αδιαφορία και τη σιωπή.

(*Ελευθεροτυπία*, 5.2.2010)

ΣΑΛΟΝΙΚΑΪ, δηλαδή Σαλονικιός

Του ΑΛΜΠΕΡΤΟΥ ΝΑΡ

ΣΑΛΟΝΙΚΑΪ, δηλαδή Σαλονικιός, που στα εβραϊκά πάει να πει άντρας ρωμαλέος και εύστροφος. Ο όρος θα πρέπει να επινοήθηκε μετά το '30 - '31, τότε που κάμποσοι δικοί μας μετανάστευσαν στην Παλαιστίνη και πιάσανε τα πόστα στα λιμάνια της Χάιφας και της Γιάφας.

Σαλονικαί, δηλαδή Σαλονικιός, συλλογίζεται ο Τζάκο Σουλέμα, κάτοικος Χιλής, έτσι καθώς κόβει βόλτες στη διαδρομή λιμάνι -Πύργος, και μετά στη νέα παραλία, μέχρι το Μακεδονία Παλλάς, μέχρι τη Σαλαμίνα, μέχρι του Αλλατίνι, μέχρι εκεί που τον κρατούν τα πόδια του. Σαλονικαί, Σαλονικιός, δηλαδή καπνεργάτης, στοιβαδόρος, βαρκάρης, αλλά και δημοσιογράφος, εμποροϋπάλληλος, λογιστής και δικηγόρος, γιατρός, αρχιτέκτονας και στέλεχος της μπάντας της Μακαμπή, και ποδοσφαιριστής όπως ο Αλμπέρ Ναμίας του Ηρακλέους, που τον χάζευε το '36 να διασχίζει την Εγνατία μεταφέροντας την ολυμπιακή φλόγα, και δρομέας, όπως ο Λεόν Πασί ο Βαλκανιονίκης, και πυγμάχος, όπως ο Μάρκος Αζούς, ο Αρουχάκης και ο Ραζόν, που λίγο έλειψε να τους το κάνουνε το στρατόπεδο λίμπα.

Σαλονικαί, δηλαδή Σαλονικιός, δηλαδή εγώ, συλλογίζεται ο Τζάκο Σουλέμα, γέννημα θρέμμα των τενεκέ-μαχαλάδων, που τους κατάπτε ο νέος σιδηροδρομικός σταθμός. Και δε χορταίνει τα πυριφλεγή ηλιοβασιλέματα και τα παιδάκια στο πάρκο που παίζουνε κυνηγητό και τους συνταξιούχους που διαπληκτίζονται για τα πολιτικά. Σαλονικαί, Σαλονικιός. Κι αναρωτιέται τι να απόγιναν όλοι εκείνοι; Και τους γυρεύει στις πλατείες, στις λεωφόρους αλλά και στους δευτερεύοντες δρόμους με τα διπλοπαρκα-

ρισμένα αυτοκίνητα. Τους αναζητά στις νεόδμητες εργατικές κατοικίες που αντικατέστησαν τα παρήγματα των άλλοτε συνοικισμών, εκεί που γνώριζε πως βρισκόταν η τάδε αλάνα, το τάδε δίπατο με τη χρονολογία 5718 χαραγμένη στο υπέρθυρο, χρονολογία που οι σημερινοί σίγουρα αδυνατούν να κατα-

νοήσουν και να αποκρυπτογραφήσουν, το δίπατο που παραχώρησε τη θέση του σε ξενοδοχείο τεσσάρων αστέρων. Τους αναζητά και στις ταφόπλακες με τα παράξενα γράμματα που ακόμα και σήμερα ανακαλύπτουν, ανασκάπτοντας τα σπλάχνα της πόλης-μάνας. Τους ανακαλεί καθώς περνά μπροστά από το Αμερικάνικο Προξενείο. Εδώ που κάποτε, γύρω στο '49-'50, τότε που ακόμα δεν μπορούσε να εξηγήσει πώς τα κατάφερε και επιβί-

ωσε, κατέθεσε τα χαρτιά του για μετανάστευση. Τον κόψανε όμως μια και φρόντισαν να προμηθευτούν το φάκελό του και να πληροφορηθούν μέχρι και τι όνειρα έβλεπε στον ύπνο του. Ήξεραν λοιπόν πως βγήκε από μικρός στο κλαρί και για τις φυλακές και για τις εξορίες. Μέχρι και για την Ακροναυπλία ήξεραν, τότε που πέρασε γραμμή να μάθουν όλοι να κολυμπούν μήπως κι αποδράσουν από τη μεριά της θάλασσας. Εκείνος όμως κόντεψε να μείνει στον πάτο. Κι αφού με κόπο τον σύρανε έξω, «αφήστε, σύντροφοι», δήλωσε, «θα αποδράσω από τη στεριά».

Σαλονικαί, δηλαδή Σαλονικιός, δηλαδή εγώ, συλλογίζεται και προσπερνά το Λευκό Πύργο, αφήνει πίσω του το Βασιλικό Θέατρο και κόβει αριστερά. Το Στρατηγείο παραμένει ίδιο και अपαράλλαχτο. Και διατηρούνται ακόμα και κάποιοι στρατώνες του 50ού Συντάγματος Πεζικού. Αυτός βέβαια πιο πολύ στο πειθαρχείο την έβγαζε. «Εδώ θα καλοπεράσεις,

Η παραλία της Θεσσαλονίκης και η πλατεία Ελευθερίας στα 1907-1908, όπως απεικονίζεται σε καρτ-ποστάλ της εποχής.

παλιοτόμαρο», τον καλωσόρισε ο ενημερωμένος καρβανάς, τότε που παρουσιάστηκε. Και «καλοπέρασε». Και στον πόλεμο όργωσε τα βουνά με το μούλαρι του κι έφαγε χιόνι με το τσουβάλι. Κι ακόμα θρήνησε την πρώτη του γυναίκα, την πρώτη του αγάπη, που δεν πρόλαβε να χαρεί. Η βόμβα των Ιταλών, του γράψανε, έπεσε ακριβώς πάνω στο σπίτι τους. Και του μακέλεψε την ψυχή.

Θυμάται λοιπόν ο Τζάκο Σουλέμα, επιχειρηματίας στο Σαντιάγο, με βίλα στο αριστοκρατικό προάστιο Λας Κόντες, με εξοχική μεζονέτα, πρώτη στη θάλασσα στη Ρεϊνάκα, έξω από τη Βίνια ντελ Μαρ, και γραφεία -υποκαταστήματα στην Αρίκα, στην Κονσεψιόν και στο Βαλπαράισο. Θυμάται, και κάτι σαν μολυβένιο τον πλακώνει. Σαλονικάι, Σαλονικιός. Και όλος του ο νταλγκάς να τον ξυπνήσει η μάνα του, «αλεβάντα, Τζάκο — σήκω επάνω, Τζάκο», και να μην είναι νύχτα. Κι ακόμα να τους έρθουν επιτέλους βολικά, να βγει το νοίκι, να κατοικήσουν κάποτε έστω και στο πρώτο πάτωμα, να ξεφύγουν από τα υπόγεια, μια ζωή μούχλα και σκοτάδι. Αλεβάντα, Τζάκο, σήκω επάνω, Τζάκο. Ο πατέρας πέθανε ξαφνικά το '26. Και η μάνα στους συγγενείς, παραδουλεύτρα και πλύστρα. Συγγενείς να τους κάνει ο Θεός! Χειρότεροι κι από ξένοι. Να την τραβολογούνε για ένα πιάτο φαί από τα χαράματα μέχρι τα μαύρα μεσάνυχτα.

Σαλονικάι, Σαλονικιός. Κι ούτε που το κατάλαβε ο Τζάκο Σουλέμα, πως σουλατσάρει τώρα στην Εγνατία, ανάμεσα Βενιζέλου και Δραγούμη, εκεί που διαδήλωνε τον Μάη του '36. «Ευτυχώς που δε με ξέρει κανείς», ψιθυρίζει. Οι παλιοί φίλοι έχουν πεθάνει ή έχουν γεράσει. Κι αν το φέρει η τύχη και διασταυρωθούν, αποκλείεται να τον αναγνωρίσουν. Πέρασαν άλλωστε σαράντα τόσα χρόνια. Περιφέρεται λοιπόν άγνωστος μεταξύ αγνώστων. Και διατηρεί την εντύπωση πως τα πάντα απόμειναν ασάλευτα, αμετάβλητα. Δε γίνεται από το «Αττικόν» να διατηρήθηκε μονάχα η στοά της εισόδου, και το «Πάνθεον» και το «Ίλιον», τότε «Σπλέντιντ», να κατεδαφίστηκαν. Παρατηρεί λοιπόν τα απαστράπτοντα εμπορικά κέντρα και λογαριάζει. Να μείνει ή να φύγει; Να περάσει μέσα ή όχι; Κάτι του μυρίζει άσχημα. Και δεν καταφέρνει να επιβεβαιώσει αν αναβίωσαν οι οσμές των καπνιστηρίων - ουρητηρίων ή του παρακείμενου πατσατζήδικου. Πάντως αυτός, αφού ξεπουλήσει το παστέλι με το μέλι, αφήνει την τάβλα δίπλα στο ταμείο και εισέρχεται στη σκοτεινή αίθουσα. Ολόκληρο έργο δε θυμάται να παρακολούθησε ποτέ. Πάντοτε τον πλάκωνε ο ύπνος. Ο ύπνος, που ποτέ δεν τον χόρ-

τασε. Αλεβάντα, Τζάκο, σήκω επάνω, Τζάκο. Και να ξημερώνει η μέρα δυσοίωνα και αμειλικτη και καταθλιπτική.

«Σαλονικάι, λοιπόν, δηλαδή Σαλονικιός, δηλαδή άντρας εύστροφος και ρωμαλέος», μονολογεί ο Τζάκο Σουλέμα, ετών 78, που επιστρέφει ως τουρίστας σ' αυτή την πόλη που τότε δεν τον σήκωνε και κυκλοφορεί εντός και εκτός των τειχών και ανακαλύπτει και το καπνομάγαζο που δούλευε, τώρα στεγάζει κάποιο ιδιωτικό ΙΕΚ, και το σπίτι του κάπου στο Ρεζή, που φυσικά εξαφανίστηκε. Εκείνος όμως αγνοεί τις φαγάνες και τις μπετονιέρες και αντιπαρέρχεται τις πολυτελείς βιτρίνες, τα αμέτρητα αυτοκίνητα, τα κομμωτήρια και τα κέντρα αδυνατίσματος, με τις μεγαλοκυρίες που διαβάζουν εμβριθώς περιοδικά με τα τελευταία νέα για τους έρωτες των τηλεορασanthρώπων. Αδυνατεί όμως να αδιαφορήσει για τις ομάδες των νεαρών, που πορεύονται για το γήπεδο με σημαίες, κασκόλ, καρμούζες, φωτοβολίδες και όλα τα απαραίτητα. «Για άλλα αγωνιζόμασταν εμείς», συλλογίζεται και ανασταίνει τα τοπία της μνήμης του, τους μικρόσωμους γέρους ραβίνους που έσερναν σεντούκια με βιβλία, τη σκεπή που έσταζε κι ήθελε μερεμέτισμα, την εικόνα του παιδιού με τα ναυτικά που λησμονήθηκε στον τοίχο, το φυλαχτό στο έμπα του σπιτιού που δεν πρόλαβαν να ξηλώσουν «τότε».

Θέλει να κουβεντιάσει με κάποιες σκιές, όμως δεν του αποκρίνεται κανείς, ούτε ο αντίλαλος. Πάντως εκεί όπου τώρα δεσπόζουν τα ΚΤΕΛ ή μάλλον λίγο παρακάτω, στα «Ανταλλακτικά Γερμανίας ο Μήτσος», βρισκόταν το μπακάλικο του άλλου θείου του, όπου άρον άρον, παιδί πράμα, τον έστειλαν να δουλέψει παραγιός. Κουβαλούσε το δίχτυ με τις παραγγελίες στα σπίτια. Και πεινασμένος μια ζωή, έβαζε χέρι στα ψώνια. Στο τυρί, στις ελιές, ακόμα και στη ζάχαρη. Ξεσκεπάστηκε όμως γρήγορα, όταν μια πελάτισσα παραπονέθηκε πως μια οκά της χρέωσαν και λιγότερο από μισή της έστειλαν. Τον περίλαβε ο θείος, τον κρέμασε ανάποδα και πού σε πονά και πού σε σφάζει. Ποιος ξέρει ως πού ακούστηκαν οι στριγκλιές του. Βρέθηκαν ευτυχώς κάτι γείτονες και ειδοποίησαν την αδελφή του τη μεγάλη. Τη φουκαριάρα! Πώς μπορεί να την ξεχάσει τώρα, με βαθουλωμένα μάτια, σχεδόν χωρίς ψυχή, στο Λοιμωδών, τον μαύρο χειμώνα του '41, που έκανε θραύση ο τύφος. Ούτε και την αδελφή του τη μικρή μπορεί να ξεχάσει, τότε που την αντάμωσε για τελευταία φορά, κουρεμένη γουλί να τουρτουρίζει περιβλημένη τα ριγωτά κουρέλια της. Ευτυχώς ο Κάπο έκανε τα στραβά μάτια και τον άφησε να την

πλησιάσει, να της πει ένα λόγο παρηγορητικό, να της βάλει στην τσέπη ένα ξεροκόμματο.

Σαλονικάι, δηλαδή Σαλονικιός. Να και το στέκι στην οδό Προμηθέως. Λίγο καφενές, λίγο ταβερνείο, λίγο τεκές. Εκεί τον άκουσαν να τραγουδάει για πρώτη φορά. Τα είχε πει, φτιάχτηκε. Κι απόμειναν όλοι με το στόμα ορθάνοιχτο. Τι πάθος, τι τσαλίμι, τι μερακλήδικα ανεβοκατεβάσματα! Από τότε, πού τον έχανες πού τον έβρισκες. Έσμιγε με τις κομπανίες, έκανε το κέφι του. Ο Σαδίκ ο τυφλός, ο σαντουρτζής, που τον γνώριζε από μωρό, του έβγαλε και τραγούδι. Να θυμάται τη μακαρίτισσα τη μάνα του. «Αλεβάντα, Τζάκο, σήκω επάνω, Τζάκο».

*«Σήκω επάνω Τζάκο,
σε γάμους και σε χαρές.
Μπόσικος μη δείχνεσαι
γιατί έχεις πελατεία».*

*«Στην ταβέρνα παίζω το όργανο
και τραγουδάω χωρίς αναπαμό
και κουνιέμαι σαν καράβι.
Τζάκο με λεν εμένα».*

«Τζάκο με λεν εμένα», σιγοτραγουδάει και περιφέρει τη σύγχρονη αποσύνθεσή του. Θέλει να ξαποσταίνει πια και ονειρεύεται νέα κορίτσια να τον κερνάνε στο φτερό γλυκό του κουταλιού και δροσερό νεράκι της στάμνας, όπως τότε. Βλέπει στην παραλία τους ερασιτέχνες ψαράδες να αγκιστρώνουν με μαεστρία τα δολώματα. Βλέπει στις έρημες στοές της Μοδιάνο δύο τρεις γερόμαγκες που τη βρίσκουν με ούζο και όστρακα, καθισμένοι σε καφάσια και ψαροκασέλες, ενώ στο παρακείμενο σκουπιδαριό βόσκουν ανενόχλητα οι μύγες. Πιο κάτω, στην Τσιμισκή, νεόπλουτοι εργολάβοι και καζινόβιοι τοκογλύφοι τον προσπερνούν με αλαζονεία και έπαρση. Όμως εκείνος τους λοιδορεί και μέμφεται όλους τους αίτιους, που μας έχουν τόσο άσπλαχνα απομονώσει. Φυσά ο αέρας, σηκώνει σκόνη και φέρνει νέες αναθυμιάσεις. Κι αυτός συνεχίζει. Και περνά από την άλλοτε έπαυλη, με τα σιντριβάνια και τα θεόρατα δέντρα. Στο περιβόλι της μάζευε λουλούδια, μαργαρίτες και τα λεγόμενα σκυλάκια, και στην πίσω πλευρά της, που σχεδόν την έγλυφε η θάλασσα, οικοδομούσε οράματα και σχεδίαζε τη φυγή. Ονειρευόταν από τότε πώς γίνεται να τον προσπεράσει η μιζέρια, όπως ο άγγελος του θανάτου τα σπίτια των προγόνων του στην Αίγυπτο.

Σαλονικάι, δηλαδή Σαλονικιός. Κάποιοι άλλοι πρόγονοι, πιο κοντινοί, διατήρησαν τα κλειδιά των

άλλοτε σπιτιών τους στο Τολέδο και στην Κόρδοβα. Και τα χαϊδεύουν ακόμα, κρεμασμένα πίσω από την πόρτα, μέχρι τις μέρες του. Σήκω επάνω, Τζάκο. Και βλέπει τώρα γέροντες κατάκοιτους να τον κοιτούν σαν σκιάχτρα, στο μοναδικό δωμάτιο του σπιτιού τους, όπου στριμώχνονται ο ένας πάνω στον άλλο. Θυμάται τις βροχές και τους χιονιάδες και τα κάρβουνα που πάντα έλειπαν από το μαγκάλι. Βλέπει ακόμα τους γιαουρτσήδες, τους μποζατζήδες, τους γαλατάδες, τους μανάβηδες. Βλέπει το καφωδείο - χοροδιδασκαλείο «Η Ραμόνα», τους παλιούς φίλους που χάθηκαν για πάντα.

Σαλονικάι, δηλαδή Σαλονικιός, πληγή κακοφορμισμένη, που δε λέει να γιάνει. Και ο Τζάκο Σουλέμα έχει φτάσει πια στο μεγάλο Λούνα Παρκ. Κόβει εισιτήριο για τα αεροπλανάκια. Σήκω επάνω, Τζάκο - Αλεβάντα, Τζάκο, και το αεροπλανάκι σηκώνεται. Τι μπορεί να συμβεί σε μια διακοπή ρεύματος, μια στιγμιαία βλάβη; Άσ' τα να πάνε! Εκείνος πάντως θα τραβήξει τον λεβιέ, θα στρέψει το πηδάλιο, θα αναβοσβήσει λυχνίες και διακόπτες, θα πατήσει κουμπιά και θα εγερθεί υπερήφανος και θα κρατηθεί στον αέρα όσο τον παίρνουν τα καύσιμα, μέχρι να σωθεί το λάδι του. Και σίγουρα θα ξεχάσει το σκοπό που λέγανε οι Χιλιανοί, κι ας τον σπρώχνουν προς τη θάλασσα με τόξα οι Παταγώνες, κι ας τον προσμένουν τελωνοφύλακες με πίτες αδειανές, και ας τον δέχονται οι πολιτείες οι ξένες, οι απομακρυσμένες, και κορίτσια απ' τη Χιλή που έχουν σαν όλες τις γυναίκες τα ίδια σκέλη και δίνουν με τον ίδιο τρόπο το φιλί.

Σαλονικάι, δηλαδή Σαλονικιός, δηλαδή εγώ. Και ο Τζάκο Σουλέμα θυμάται εκείνη τη νυχτιά που φύσαγε ο Βαρδάρης, ψάχνει ακόμα το στρατί που πάει για το Ντεπό. Και ξεκινώντας για τούτο το τρομακτικό ταξίδι του χαμού, ίπταται πάνω από τη γενέθλια πόλη, απλώνοντας προστατευτικά τα νέα φτερά του. Και επιβιώνει εν τοις ουρανοίς.

[Ο Αλμπέρτος Ναρ (1947-2005) γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ. Ήταν μέλος της συμβουλευτικής επιτροπής του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης και τακτικός συνεργάτης των εφημερίδων «Μακεδονία» και «Θεσσαλονίκη». Συνεργάστηκε επίσης και με άλλες εφημερίδες, επιστημονικά και λογοτεχνικά περιοδικά. Στο συγγραφικό και ερευνητικό του έργο ασχολήθηκε κυρίως με την ιστορία και τη λαογραφία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και με την πεζογραφία. Κείμενά του έχουν μεταφραστεί στα αγγλικά, γερμανικά, ισπανικά, γαλλικά, εβραϊκά.]

ΑΝΔΡΕΑ Λ. ΣΕΦΙΧΑ:
Αναμνήσεις μιας ζωής και ενός κόσμου από έναν κοσμοπολίτη Εβραίο της Θεσσαλονίκης
(Εκδόσεις «Ιανός», Θεσσαλονίκη 2010)

Σε μια κατάθεση ψυχής, Σο αείμνηστος Ανδρέας Σεφίχας, ο οποίος επί τριάντα χρόνια είχε ασχοληθεί με την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης (Διετέλεσε Πρόεδρος της κατά την περίοδο 1993-2001), λίγους μήνες πριν τον θάνατό του, «ξεδιπλώνοντας αλήθειες της ζωής του» αποκαλύπτει το όραμά του για την Ισραηλιτική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, στη δημοσιογράφο Σοφία Πακαλίδου, η οποία με μεράκι, φροντίδα, σεβασμό κι αγάπη απέναντι σ' αυτή την ξεχωριστή προσωπικότητα, ανέλαβε την καταγραφή, επιμέλεια και την επεξεργασία όλου του πολύτιμου αυτού υλικού, που περιλαμβάνεται στο βιβλίο. Όπως ο ίδιος προσδιορίζει «Είμαι ένας Έλληνας Θεσσαλονικιός, Σεφαραδίτης,

μεγαλωμένος με μία κουλτούρα-κράμα των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων της εβραϊκής θρησκείας και της ελληνικής παράδοσης».

ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ:
Από την Γκιουμουλτζίνα στην Τρεμπλίνκα - Ιστορία των Εβραίων της Κομοτηνής
(Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης, Ξάνθη 2009)

Συνεχίζοντας την επίσημη και συστηματική μελέτη για τις Ισραηλιτικές Κοινότητες του βορειοελλαδικού κυρίως χώρου, που χάθηκαν κατά το Ολοκαύτωμα, ο διακεκριμένος ιστοριοδίφης ασχολείται με την ιστορία των Εβραίων της Κομοτηνής. Με αγάπη και προσοχή ανιχνεύει τα ίχνη της εκεί εβραϊκής παρουσίας, την ανάπτυξη, τις παραδόσεις και την καταστροφή από την χιτλερική μανία μιας ακόμη ανθούσας Ισραηλιτικής Κοινότητας. Η αξιόλογη αυτή έκδοση είναι εμπλουτισμένη με σπάνια πια φωτογραφι-

κό υλικό και με πολλά ντοκουμέντα.

ΛΟΥΚΙΑΣ ΔΕΡΒΗ:
Ομπρέλες στον ουρανό
(Μελάνι, Αθήνα 2009)

Στην περίοδο του Ολοκαυτώματος αναφέρεται η συγκεκριμένη νουβέλα, στην οποία μέσα από τα μάτια δύο αδελφών, της Μαζάλ και της Σάρας, παρακολουθούμε την Οδύσσεια των Ελλήνων Εβραίων, τον αγώνα τους για επιβίωση και το μακρύ τους ταξίδι προς την ελευθερία και τη Γη της Επαγγελίας. Πρόκειται για ένα ταξίδι σπαρακτικό, χωρίς επιστροφή, μία πορεία που αφήνει πίσω της χαμένους ανθρώπους, γκρεμισμένες ζωές και ανεκπλήρωτους έρωτες. Ωστόσο, παρά το δραματικό περιεχόμενο, η συγγραφέας δεν παρασύρεται σε ένα λόγο θρηνητικό, δεν ζωγραφίζει τον κόσμο της με μελανά χρώματα αντιθέτως, ακουμπάει ανάλαφρα την πραγματικότητα αποδίδοντάς την ως έχει: με γέλια και κλάματα, χωρισμούς και ανταμώνες, σιωπές και τραγούδια.

Ένα βιβλίο - απάντηση στους αντισημίτες.

ΔΗΜΟΥ Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ:
Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο
(Εκδόσεις Σπανάδη, Ξάνθη 2008)

Περσπούδαστη μελέτη για την Ξάνθη, η οποία κατά τον συγγραφέα «Στην νεοελληνική ιστορία ίσως δεν υπάρχει χρονική περίοδος που να είναι τόσο πυκνή και πλούσια σε γεγονότα για την Ξάνθη, από τη περίοδο της εικοσαετίας του 1930-1950». Περιέχει πολλά στοιχεία, σπουδαία ντοκουμέντα, χαρακτηριστικές φωτογραφίες που δίνουν μια μοναδικότητα στην έκδοση. Στις σελίδες 282-307 αναφέρεται η ζωή και το τέλος μετά το Ολοκαύτωμα της εκεί παλαιάς ακμαίας Ισραηλιτικής Κοινότητας.

Λάβαμε επίσης:
ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΣΑΜΑΡΑ:
Οινούσες 'Ηθη και Έθιμα
(«Συλλογές», Αθήνα 2010)

Γιορτές, παραδόσεις, ιστορίες, στιγμιότυπα από το ομώνυμο νησάκι.

Η Συνοικία «Οβριακή» της Ρόδου

Ο κ. Σεραφείμ Αθανασίου σε επιστολή του προς τον «Ταχυδρόμο» (Μαγνησίας, στις 5.2.2010) γράφει:

Πανελλαδικά αυτές τις μέρες οι Κοινότητες των Ισραηλιτών αναπέμπουν δεήσεις υπέρ των εκατομμυρίων ψυχών εκείνων των άτυχων συμπατριωτών τους που χάθηκαν στην λαίλαπα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, εξ αιτίας αφρόνων και τρελών ανθρωπόμορφων τεράτων Αρχηγών Κρατών της εποχής εκείνης, που ήθελαν αφ' ενός να κατακτήσουν ολόκληρο τον κόσμο και παράλληλα να εξαφανίσουν Λαούς από τους Χάρτες γιατί δεν ήθελαν να ακούσουν ούτε καν την ύπαρξή τους.

Ως Έλληνες όλοι μας πιστεύω πως συμμετέχουμε νοερά ή με την παρουσία μας σε αυτές τις εκδηλώσεις προσευχόμενοι για την ανάπαυση ψυχών των βιαίως αδικοχαμένων και δικών μας συμπατριωτών, εβραϊκής καταγωγής.

Με βαθιά συγκίνηση θυμήθηκα και θέλω αυτή μου τηθύμηση να την κάνω γνωστή μέσω των εφημερίδων που έχουν την καλοσύνη να με φιλοξενήσουν, για να μάθει ο κόσμος τα προ εξήντα (60) και πλέον χρόνων υφιστάμενα συναισθήματα των Ελλήνων Νησιωτών και συγκεκρι-

μένα κατοίκων της πόλεως Ρόδου και τον αβάστακτο πόνο που ένοιωθαν εκείνοι οι νησιώτες, για γνωστά ή άγνωστα πρόσωπα, και αυτά συνέβαιναν στην Οβριακή Συνοικία της Παλαιάς Πόλεως Ρόδου.

Ήταν το έτος 1947 και στα μετέπειτα χρόνια. Σε πάρα πολλά κλειστά σπίτια της Συνοικίας αυτής ο Δήμος Ρόδου και με την έγκριση του Υπουργείου Υγείας (Διεύθυνση Πρόνοιας) είχε στεγάσει ευθύς μετά την απελευθέρωση της Δωδεκανήσου άστεγες οικογένειες, ελευθέρων επαγγελματιών ή και Δημοσίων Υπαλλήλων.

Όλους σχεδόν τους ιδιοκτήτες αυτών των σπιτιών, εβραϊκής καταγωγής, βίαια και απάνθρωπα το 1943 ή 1944 τους «άρπαξε» ο άνεμος της καταστροφής και η λαίλαπα του πολέμου και τους πήγε στο χωρίς γυρισμό ταξίδι τους!

Οι δυστυχημένοι αυτοί άνθρωποι άφησαν εκτός από τα σπίτια τους και όλα τους τα υπάρχοντα μέσα στις κατοικίες τους ή εργασίες τους και χάθηκαν στο βάθος του σκοτεινού δρόμου.

Με τη λήξη του πολέμου τα περισσότερα από τα σπίτια αυτά γέμισαν από Ρόδιους ενοίκους. Σε αυτούς τους ενοίκους με πολλή εκτίμηση και σεβασμό θέλω να σταθώ και να εξάρω την καλή και συναισθηματική τους συμπεριφορά που έδειξαν την εποχή εκείνη!

Ολόκληρες οικογένειες ιδιαίτερα στα πρώτα χρό-

νια της εκεί καθημερινής παρουσίας τους και διαμονής, ζούσαν χωρίς υπερβολή ένα συναισθηματικό δράμα με ένα σιωπηλό αβάστακτο πόνο, τον οποίο δυνατό τους πόνο, τον γνώριζαν σχεδόν όλοι οι κάτοικοι της Ρόδου, που διέμεναν εκτός της Οβριακής.

Αυτοί οι άνθρωποι έδειχναν μεγάλο σεβασμό στις ψυχές που κυκλοφορούσαν μέσα στα σπίτια που διέμεναν. Πολλοί ένοικοι αυτών των σπιτιών γνώριζαν και εκείνες τις Εβραϊκές Οικογένειες που βίαια πριν μια περίπου 5ετία, δίποδα βάρβαρα κτήνη, είχαν «μαζέψει» και στη συνέχεια ομαδικά «μετακομίσει» στα άγνωστα μέχρι τότε κατασκευασμένα για τη «φιλοξενία τους» κρεματόρια.

Θυμάμαι στο 1947 ή 1948 που ως χωροφύλακας υπηρετούσα στη Ρόδο, μια μέρα πήγα σε ένα τέτοιο σπίτι που βρισκόταν στην πλατεία Εβραίων Μαρτύρων για να δω ένα φίλο και συμμαθητή μου με τον οποίο μαζί φοιτούσαμε στο Νυκτερινό Βενετόκλειο Γυμνάσιο της Ρόδου.

Κάποια στιγμή εκείνος ο φίλος μου άνοιξε ένα «σαραβαλιασμένο» ραδιόφωνο και σε μεγάλη ένταση. Ξαν άγρια θάλασσα τον «έβαλαν μπροστά» η μάνα κι η γιαγιά του. Όχι μόνον τον μάλωσαν, αλλά φωνάζοντάς του, έκλαιγαν κιόλας...

Του έλεγαν, πως έπρεπε να σέβεται τις ψυχές που κυκλοφορούσαν μέσα

σε ολόκληρο το δικό τους (των ψυχών) σπίτι. Βαδίζουν -έλεγαν- στα δωμάτιά τους, στην κουζίνα τους, στα έπιπλά τους, στις βεράντες, στους τοίχους.

Παντού -έλεγαν- εκείνες οι αδικοχαμένες ψυχούλες, ήταν παρούσες.

Δεν έπρεπε -του φώναζαν- και σαν καλό παιδί που ήταν -του το τόνιζαν αυτό- να ταράσσει τον αιώσιο ύπνο εκείνων των δύστυχων ανθρώπων, ιδιαίτερα με τα δυνατά τραγούδια στο ραδιόφωνο.

Τι θα πει ο κόσμος που περνάει απ' έξω στο δρόμο ή ακούν το ραδιόφωνο από άλλα σπίτια; «Ντροπή, ντροπή, ντροπή» συνέχιζαν να λένε στο φίλο μου που «θα μας κάνεις ρεζίλι». Και εκτός αυτού «θα έρθουν το βράδυ στον ύπνο μας και θα κλαίνε» επειδή δεν τους σεβαστήκαμε.

Έλεγαν όλα τούτα και άλλα πολλά και έκλαιγαν. Την ώρα εκείνη, πιστέψτε με, εκτός από το φίλο μου, αισθανόμουν και εγώ ένοχα και άσχημα. Τσακιστήκαμε να κλείσουμε το ραδιόφωνο και χαμηλώσαμε το κεφάλι μας από ντροπή.

Δώσαμε δίκιο στη γιαγιά και τη μητέρα του φίλου μου, και ζητήσαμε συγγνώμη.

Σαν τις γυναίκες αυτές, λειτουργούσαν πολλοί άνθρωποι και σε άλλες οικογένειες εκεί στην Οβριακή που ζούσαν με το μεγάλο ερωτηματικό το «ΓΙΑΤΙ»; να χαθούν τόσο άνθρωποι.

Δε ξεχνώ πως στην Οβριακή, υπήρχαν και

άλλα «θεόκλειστα» και «θεοσκότεινα» ισόγεια ή διώροφα σπίτια με τις αυλές τους, και όταν καμιά φορά στα στενά δρομάκια αυτών των σπιτιών ως όργανα τάξεως περνούσαμε εκ καθήκοντος, θα τολμήσω να πω πως επιταχύνουμε το βήμα μας για να βγούμε στο «ξέφωτο» κάποιας πλατείας ή ανοικτού χώρου.

«Τρέμαμε και φοβόμαστε ακόμη να κοιτάσουμε και προς τις αυλές, πόρτες ή τα κλειστά τους παντζούρια, επειδή νομίζαμε -και δεν είναι υπερβολή αυτό που αναφέρω - πως ακούγαμε φωνές, μοιρολόγια και κλάματα, ιδιαίτερα μικρών παιδιών, προερχόμενα από το εσωτερικό των κλειστών κι αραχνιασμένων εκείνων σπιτιών.

Αγαπητοί μου αναγνώστες, ίσως σήμερα σαν ψέματα να φαίνονται αυτά που συνέβαιναν τότε. Γιατί, δεν μπορεί ανθρώπινους να συλλάβει τέτοια κακουργήματα, και όμως -δυστυχώς- είναι αληθινά...

Τη δεύτερη 5ετία του 1940, κυκλοφόρησαν κάποια ντοκιμαντέρ και κάποιες μικρού μήκους πραγματικές και αυθεντικές ταινίες, που είχαν βρεθεί απ' τα Συμμαχικά Στρατεύματα σε εχθρικούς καταυλισμούς, και τις οποίες ταινίες, ευτυχώς, οι εχθροί της Ειρήνης, δεν πρόλαβαν να τις καταστρέψουν.

Αυτές τις ταινίες, στους κινηματογράφους διαφόρων πόλεων -εγώ τις είδα στη Ρόδο- τις προέβαλαν ως επίκαιρα και προ της ενάρξεως του κυρίως έργου.

Βλέπαμε δυστυχώς σωρούς εκατοντάδων ή και χιλιάδων γυμνών σωμα-

των γυναικών, ανδρών, γερόντων και μικρών παιδιών να τα σπρώχνουν εκσκαφείς και άλλα μηχανήματα και να τα πετούν σε βαθύς λάκκους τους οποίους στη συνέχεια, σκέπαζαν με το χώμα που είχε συσσωρευτεί σε κάποιο σημείο με το άνοιγμα των λάκκων αυτών.

Ο κόσμος έκλαιγε, λιποθυμούσε και καταριόταν τα ανθρωπόμορφα τέρατα που χωρίς λόγο και αφορμή εξολόθρευσε τόσους αθώους πολίτες.

Φίλοι μου, συγγνώμη αν σας φόρτισα συναισθηματικά διηγούμενος τα -τότε- ανατριχιαστικά κινηματογραφικά επίκαιρα. Αυτό συνέβη επειδή με τις τωρινές γιορτές μνήμης του ολοκαυτώματος των άτυχων εκείνων συμπατριωτών μας, τα θυμήθηκα και αυτά τα επίκαιρα, όπως θυμήθηκα και εκείνη τη συνειδήσιμη και σοφή γιαγιά του φίλου μου, η οποία με μεγάλη προσοχή, κατάνυξη και περισυλλογή, σεβόταν το σπίτι που τη στέγαζε και που αυτό ανήκε σε αδικοχαμένη οικογένεια της Συνοικίας Οβριακής της Ρόδου, την οποία και γνώριζε.

Και τελειώνοντας επιτρέψτε μου ως Έλλην πολίτη που αγαπώ την Ειρήνη να προσευχηθώ για την Αιώνια Μνήμη των βιαίως αδικοχαμένων και ανά την Ελλάδα συμπατριωτών μας εβραϊκής καταγωγής και παράλληλα να πω ένα «Μπράβο» στους Ροδίτες της Οβριακής, επειδή τα χρόνια εκείνα σεβάστηκαν τους χώρους εκείνους που διέμεναν και αληθινά πίστευαν πως οι προηγούμενοι ένοικοι των ιδίων χώρων, βρισκόντουσαν ανάμεσά τους!

Οι Εβραίοι της Λακεδαιμονίας

Ο κ. Μαΐηρ - Μάριος Σολ. Μάϊσης, πρόην πρόεδρος της Ισραηλτικής Κοινότητας Χαλκίδας, γράφει τα παρακάτω σχετικά με το αφιέρωμα στο προηγούμενο τεύχος του περιοδικού μας στους Εβραίους της Λακεδαιμονίας:

«Με την Επανάσταση του 1821 και με τους διωγμούς των Εβραίων εξ' όλων των Κοινοτήτων της Πελοποννήσου, μερικές οικογένειες κατέφυγαν στη Χαλκίδα και τούτο διότι ήδη υπήρχαν εκεί εγκατεστημένοι συγγενείς τους, από πριν από δύο αιώνες. (Αυτό αποκαλύπτεται από επιτύμβιες πλάκες που βρέθηκαν στο νεκροταφείο Χαλκίδας).

Η Κοινότητα Χαλκίδας είχε άριστες σχέσεις με μέλη της Επανάστασης και μάλιστα οι Κοέν και Κρίσπη, είχαν μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία.

Ένας μεγάλος, λοιπόν, αριθμός μελών αυτών των οικογενειών, με πρώτες εκείνες της Κοινότητας του Μιστρά ήλθαν και εγκαταστάθηκαν στην Χαλκίδα, όπως οι **Σακκή, Κακάμο, Ντε Μάγιο, Μάλτη, Μάϊση, Μελάμεντ, Ζακάρ, Πολίτη, Φορνά, Φόρνη** κ.ά.

Είχε ήδη προηγηθεί διωγμός των Εβραίων του Μιστρά κατά τον 17ο αι. από τον καλόγηρο γνωστό και ως «Ο Μετανοείτε».

Οι Εβραίοι του Μιστρά τότε, αντιστοιχούσαν με το 11% του όλου πληθυσμού του. Υπήρχε μεγάλη Εβραϊκή Κοινότητα με τέσσερις Συναγωγές, εκτεταμένα

νεκροταφεία και το εμπόριο της όλης περιοχής σχεδόν σε αποκλειστικότητα. Παράδειγμα είναι οι οικογένειες των **Σακκή**.

Ο Μωσέ-Μωυσής (Μποχώρ) Σακκής, γεννήθηκε στον Μιστρά το 1815, και έγινε γνωστός ως Μποχώρ, λόγω του ότι ήταν ο πρωτότοκος, οπότε και μετοίκησε στη Χαλκίδα, κοντά στους συγγενείς του, που ήταν εγκατεστημένοι από δύο αιώνες πριν και μάλιστα έφεραν και ίδιο όνομα Μωσέ-Μποχώρ Σακκή και γνωστοί ως **Μιστριώτες**. Σχεδόν το ίδιο συνέβη με τις προαναφερόμενες οικογένειες, που στην συνέχεια συνέβαλαν καθοριστικά στην επιβίωση της Εβραϊκής Κοινότητας Χαλκίδας με έργα, τον πλούτο και την ευφύια τους και κυρίως τις γνώσεις τους, πολλοί των οποίων ήταν μέλη Ραββινικών οικογενειών, όπως αποκαλύπτεται από τις επιτύμβιες στήλες του εβραϊκού νεκροταφείου στην πόλη».

Διόρθωση αποσπάσματος

Ο κ. Τηλέμαχος Χυτήρης, σημειώνει την παρακάτω διόρθωση για την οποία τον ευχαριστούμε:

«Στο τεύχος 225, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2010, του περιοδικού «Χρονικά», σελ. 9, στη μελέτη «Όταν οι Ιουδαίοι γνώρισαν τους Λακεδαιμονίους», του καθηγητή Π. Θεμέλη, στο τέλος γράφεται: «...την Παλαιά Διαθήκη, ο Κεδμά (Κάδμο;) είναι ένας από τους δώδεκα γιους του Ισμαήλ, γιου του Αβραάμ (Γένεσις, κεφ. 21, 15). Το σωστό είναι κεφ. 25, 15».

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece
36, Voulis str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852
e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 226, vol. 33 March - April 2010

- ✓ Prompted by **International Holocaust Remembrance Day** and the arson attack on the historic Synagogue in Chania, journalist Teta Papadopoulou points out that incidences of anti-Semitic violence in Greece are usually met with silence and indifference.
- ✓ In his book entitled “Homer and Bible”, Cyrus H. Gordon writes about reciprocal influences in the **ancient Hebrew and Greek civilizations** and how their cultures overlap. He mentions how names of heroes, cities and races featuring in writings on the Bronze Age in the land of Canaan later recur in the Bible.
- ✓ The passing ages took the **Jewish Community of Patras** in the Peloponnese through periods of decline but also to illustrious heights. Its greatest glory was in the 16th century. D.S.Avramidis writes about the history of this community whose existence ended in the post War period.
- ✓ An article in a local newspaper published in Chalkis on the island of Euboea says that in 1934 the Turks expelled **Jews from eastern Thrace and that they made their way to Euboea.**
- ✓ An article by Historian Sarandos Kargakos recalls the words of **Jorge Seprún**, “We need to make a fresh start based on brotherhood and solidarity, values that Buchenwald, in particular, taught me to treat with the utmost respect and which have since been at the heart of my political convictions”.
- ✓ French columnist Philippe Simonnot looks into **German-Jewish relations** from the 18th century to World War II with particular reference to Freud and Mendelssohn, both pre-eminent Jews.
- ✓ Author Albertos Nar in his **short story “Salonicai”** refers to the history of Thessaloniki and to certain Jewish people who lived there.
- ✓ The issue ends with **book reviews** and **letters to the editor.**

Translated from Greek by: *Kay-Elvina Sutton*

Cover illustration: *Chania in 1920. Chief Rabbi Abraham Evlagon at Beth Shalom Synagogue.*

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΔΑΥΙΔ ΣΑΛΤΙΕΛ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Γραφείο Δημοσίων Σχέσεων

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ: Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr • Internet site: <http://www.kis.gr> • Κωδικός εντύπου: 3502

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους.

Διανέμεται Δωρεάν

Συρ. Πλατίνου

Gold Eurobank MasterCard

Μία ανεκτίμητη συλλογή ολοκληρώνεται!

Τρεις κάρτες MasterCard, μία επιλογή: Eurobank

 210-95 55 555

